

JAKIN

EUSKAL KULTURA

Euskal pentsamenduaz inkesta bat zenbait idazle. Pentsaera honen lerro nagusiak eta joera berriak. — Kultura eta ideologia. Kulturaren eta ideologiaren muina zertan datzan. Zein dan benetako ulerbidea. — Euskal-literatura numerotan. Gure literatur-arazoa hiru ikusaldetik presentatua. — Euskal kulturaren kinka larria. Euskal kulturaren gaurko akatsak eta etorkizuna. — Euskal kultura nora eta nola zuzendu behar dugu? Kultura zertaz hartua dan, zertaz hartua izan behar lukean, eta, gurera etorririk, Herria nola kulturatze hontan jarri.

JOKIN APALATEGI. MIKEL A. INTXAUSTI. MIKEL LASA. IBON SARASOLA. JOAN MARI TORREALDAY.

NOTA LABURRAK

Kultura eta dogmatismoa. — Euskal jacobinismoa. — Steinbeck hil da. — Gaurko gai bat.

KRONIKAK

Esperimentalismoaz, poesian JOSE A. OTAEGI
Biologizko miraria XABIER KINTANA

LIBURUAK

Herriko batasuna eta euskal kibboutza:
ekonomia eta kultura RAMUNTXO CAMBLONG
Bernat Dechepare: Olerkiak N. ALZOLA

urtekoa: 100 peza

HILBELTZA-OTSAILA

alea: 25 p.

34

LIBURUAK

EUROPA.—Jakinariek.

10 saiakera interesgarri Europear Alkartasunaren gain.

FILOSOFIAREN KONDAIRA I.—Jakinariek.

Filosofiaren Kondaira osoa euskeraz eman nahi luken bildumaren lehen zenbakia.

JAINKOA.—Kristau Fedearen Sustraiak.—L. Villasante.

Sinismenaren zergaitiak eta oinarri beharrekoak. Teodizearen argitan.

LAU EBANJELIOAK.—Mendizabal-Goitia.

Goxoki ta herrikoi emanak. Goitia eskritulariaren ohar ballotsuekin.

EUSKAL-ADITZA.—Joseba Intxausti.

Euskal Verboari buruz gaurdaino egin den azterketarik sakonena ta garbiena.

LAS 7 LECCIONES DE EUSKAL-ADITZA.—Joseba Intxausti.

«Euskal-Aditza»-ren osagarri eta laburpen argigarria.

ELORRI.—Bitoriano Gandiaga.

Olerkiak. 1964-ko «Jose Antonio Agirre Saria», azken lau urteetako euskal liburu onena bezela saritua, alegia.

EUSKERA.—Iñazio Omaetxebarria.

Gure hizkuntzaren azterketa bat, euskera irakasteko egia.

10 %-ko deskuentoarekin hartuko dituzte liburuok JAKIN'en arpidedunak.

ESKATU: Dirección de JAKIN - Arantzazu - Oñate (Guipúzcoa)

ARKIBIDEA

EUSKAL KULTURA

J. M. TORREALDAY: Euskal pentsamenduaz inkesta bat	9
M. A. INTXAUSTI: Kultura eta ideologia	19
I. SARASOLA: Euskal-literatura numerotan	28
M. LASA: Euskal kulturaren kinka larria	34
J. APALATEGI: Euskal kultura nora eta nola zuzendu behar dugu?	40

NOTA LABURRAK

Kultura eta dogmatismoa. — Euskal jacobinismoa. — Steinbeck hil da. —
Gaurko gai bat.

Rikardo ARREGI. Jose AZURMENDI. Karlos SANTAMARIA. Ibon SARASOLA

KRONIKAK

JOSE A. OTAEGI: Esperimentalismoaz, poesian	61
XABIER KINTANA: Biologizko miraria: zelularen erdibitza	72

LIBURUAK

RAMUNTXO CAMBLONG: Herriko batasuna edo euskal kibboutza	78
N. ALZOLA: Bernat Dechepare: Olerkiak	79

JAKIN

ZUZENDARIA: JOAN MARI TORREALDAY

ARANTZAZUKO FRANTZISKOTARREN ARDURAPEAN ARGITARATUA

13 URTEA — 34 ZENBAKIA — ARANTZAZU, OÑATE — HILBELTZA-OTSAILA

Sarrera

Orain arte ere, zatika bederen, gure pentsaera azaldu izan dugu zenbait editorialetan. Horixe egin nahi genuke, gaur ere, kulturari buruz.

Jakintzari buruz hain zuzen, kultura-aldizkaria dalako JAKIN. Bidezko (ta beharrezko!) da, horregatik, programa bat izan dezagula. Programa hori gure lanerako behar dugu, nundik-norakoa jakiteko, bide horren egoera ezagutzeko, eta azken helburuak, argi ta garbi, begien aurrean beti euki ditzagun. Bestela, orain arte bezela, gure erorbide nagusi baten abiatu-rik ibili beharko dugu aurrerantzean ere. Espontaneismoa salatu nahi dugu. Ez da, espontaneismoa, euskera salbatzeko biderik aproposena. Berezko bidea baida. Gure iritzian, espontaneismoak, luzarora, euskera heriotzara daramaki.

*Espontaneismo galgarri honi draga bat bezela ezarri behar dio-
gu. Nola? Planifikazio baten bidez. Derrigorrezko ikusten dugu
planifikatze hori. Planifikazio zehatza bada, hobe.*

*Planifikazio hori, egitarau hori, ekintzarako behar dugu, ezer
baliokorik egingo badugu. Programak, edozein dala, ekintzarako
planteamendu bat esan nahi du betiere. Xede ta helburu batzuk
bistan hartu, hoiien funtzioan medioak bilatu, ta martxan jartzeko
bidea adierazi: hori da programaren funtsa. «Nora» eta «nola», bie-
kin ari gera jokatzten. Xedeen proposamendu orokar bat behar du-
gu, baina, baita ere, hara eramango gaituzten bideena.*

*Gure ekintza zer zirkunstantzitan ta nolako giroan egiztatuko
dan ezagutu behar dugu. Ez baida medioen aukera bera egin behar
egitarau bat hemen gauzatzeko eta, kasurako, Alemanian egiteko.
Ta hori, nahiz helburuak unibertsalismoaren erreinuan bat etorri.
Ingurua da, baitipat, aldatzen dana. Ta inguruaren arabera, joka-
bideak.*

*Edozein programak ahantz ezin dezakean printzipio hau, gu-
rera ekar dezagun. Galdetzen dugu: gure planifikazioa nolako giro
ta zirkunstantzitan gauzatuko da? Azterketa bat eskatzen zaigu,
gure errealitatea dan bezelaxe hartuaz, eta ez nahi gukean gisa.*

*Ikus dezagun, beraz, objetiboki (norberagandik igarotzeak
eransten dituan ikusmirak kontuan eukiaz, noski) gure kulturaren
egoera eta ingurua.*

*Gure kultura azikaitza ta ezikaitza da. Zergatik ba dakigu.
Atzeratuta dago. Euskal kulturaren egoera, zurtzarena da. Gure
kulturaren dena da egiteko butsa, guztia da «eginkizun», hitz honen
jatorrizko esanguran.*

*Euskal kultura agonian dago. Eta, dakigunez, agonia bakoitza,
arriku bat bada, indarraldi bat ere ba da. Arriskua da, heriotzaren
ataria dalako agonia. Euskera, beraz, hil diteke. Ta dakarren berez-
ko joera nagusi dedila uxten badugu, hil egingo da.*

*Agonia, aldiz, indarraldia ere ba da. Agoniak borroka esan nahi
du, heriotza uxatu egin nahi luke, egoera hortatik ateratzeko indar
iraulgile bat da. Heriotzari ezetz esaten dio: hori da sustraia. Uka-*

zio bat dago agonia bakoitzean. Eta ukazio hori bera datza gure kulturaren hasieran bertan. Zabartzaroaren aurkako, heriotzaren kontrako ukazio horrek mugiarazten du gure kultura. Gure kultura gaztea da, bizi-nahia dario, nork nahi zuan museoan sartu? Gure kultura, borrokalaria da, errextasun-bila euskerara datorrenak, ez daki nora datorren.

Ukazio hau, ondorio guziekin, kontuan euki behar du planifikazio batek. Ezin du abaztu euskal kultura ezarritakoaren ukaziotik hasten dala. Ezarritakorik ezin du onartu euskal kulturak. Heriotza aukeratuko luke-ta onartuko balu. Folklorismoa arbuia egiten du —nola ez!— labur baidatorkio euskal kulturari konzetu hori. Motz datorkio ere gure kulturaren baliorik nabarmenena honen aintzinasunean bilatzea. Arrazoi beragatik ezin da euskal kultura edo ekonomiaren edo politikaren edo filosofiaren mende jarri, ez eta hoiekin neurtu ta mugatu. Hori dena, kasu guzietan, ezarritakoa sendotzea litzake. Lanabes zanpatzaile bezela salatu behar ditu euskal kulturak joera hoiek denak.

Aise atera dezakegu, esandakoarekin, euskal kultura aurrelaria izango dala. Edo ez da izanen euskal kultura. Ez noski moda dalako aurrelari izatea, edo snobzale geralako. Izan-baldintza bezela ikusten dugu. Bizi-edo-ex-bizi-ko arazoa da guretzat, euskal kulturaren prolema ez dalako zerbait kontserbatzea edo iraunaraztea. Lortzea eta erdiestea da gure prolema. Euskal kulturak ez du errealtatearen gibeletik joan behar, aitzinatik baizik. Esana da zergatia.

Aurrelari izateak, gebienetan, radikala izatea esan nahi du. «Radikala», hots, sustraietara itzultzen dana. Kulturari aurrelari danak, beraz, kulturaren iturrietara jo behar du. Iturrietara itzultzea, joera ezaguna da, modan dago munduan. Ta gure artean ere bai, euskeraren batasunari gagozkiolarik baitipat. Konprenitu da autore zaharretan tinkatu behar ditugula begiak. Baina, gure artean, ez da, ez luke izan behar, literatur-joera soila. Gainontze-koetan ere jokabide bera hartu beharrean gaude. Lege unibertetsala da.

Ukazioaren radikaltasuna da gurea. Euskal kultura ez da ezereen jabe. Legeak ukatu egiten ditu, ofizialtasuna ukatu, erakun-

deak eta egiturak ere ukatu. Gure ukazio hau ez da, halare, irteera-bako kalean dabilenaren jokabidea. Ez da joera itsua, ukazioaren ukazioa dalako. Euskal kulturaz mintzatzean, zer adierazi nahi duzute?, galdetzen digutenentzat, ba dugu erantzun laburto bat: gu geu izatea gaur. Ta hara, ukazioaren bidez afirmazioa tajutu dugu. Erakundeak gure gutasuna ukatzen dutela? Hoiiek ukatzean (eta ukatuaz) gutasun hori baiezten dugu guk.

Esan duguna. Euskal kulturak, afirmazioa dan ukazioa du sus-traitzat. Horregatik bere egitekoa, kontrajartzea izanen da: era-kundeei, herria; kultura filisteoari, kultura iraulgilea; kultura aris-tokratikoari, kultura herrikoia.

Fruituetatik ezagutzen omen da arbola. Ta ondorioetatik epai-tuz hain zuzen, kultura iraulgilea eta herrikoia, biak ikusten ditu-gu kultura filisteoaren kontrako muturrean. Izan ere, kultura bat iraulgile bilakatzea nahi badugu, herrikoi beharko. Ponderu hontan, ulerbide okerrak mozteko, bereiztea komeni da. Herrikoitasuna eta herrikoikeria bi dira, ez bat. Herrikoikeria da euskal kulturaren-tzat arriskurik handiena. Ustekabean, herrikoikeria aupatzen da baztarretan. Txokokeri gehiegi ikusten dugu arlo guzietan, loka-lismu asko. Herrikoikeria da hau dena, euskaldungoaren batasuna-ren heriotza dalako. Herrikoikeria, gure artean, kultura filisteoaren fruitu heldu bat besterik ez da. Kultura filisteoak errezkeria, aise-tasuna, esan nahi du. Euskal kulturaren prolematika, ostera, zaila eta garratza da.

Herrikoikeria kondentatzeko erabili dugun garratzasun berare-kin gaitzesten dugu kulturalismoa. Didaktismoa kontrajartzen dio-gu. Didaktismoa, guretzat, zer da?: irakatsi, adierazi, esplikatu, informatu. Jakintza-infrastruktura bat behar dugu Herrian, kul-turalismoan eror ez gaitezen, eta, baitipat, euskal kultura desarro-llonetik atera abal dezagun.

Gaur egun, edozein eginkizunak, profesionalak behar ditu, hots, hortarako espezializatuak eta egunero zortzi ordu lan hortan diar-duten gizonak. Baina, desarrollopean kausitu dalako, noski, afizio-natuen lana da euskal kultura. Gure artean ez baidago ia profesio-

nalismurik. Gaurkoz, euskal kulturaren liberatuak, andereñoak dirala esan dezakegu. Hortik kanpo ezer gutxi. Korapilo hau da zailenetakoa. Zeren, espezializatuak ez baditugu sortzen, esponenteismoa nabarmenduko da aurrerantzean ere. Eta, gainera, liberaturik ez badugu, eskastasuna izango da gure literaturaren karakteristika nagusia.

Gaurkoz, amateurismoan jokatu beharko dugu. Baina soluzio hau, erdizkakoa, badaezpadakoa eta eskasa dala jakinaz.

Aipatutako kondizionamendu hauek denak gogoan euki behar dira euskal kulturaren planifikazioa egiteko orduan.

Eta martxan daudenekin ere kontatu behar dugu, ez da dudarik. Hor dugu Euskaltzaindia, aldizkariak, talde nagusi batzuk, idazleak, alfabetatzea, kantariak. Hauetatik, batzuk bederen, ikusiko ditugu hemen.

Euskaltzaindia. Honekin kontu dezagun. Euskaltzaindia da, benetan, erabat euskalduna dan erakunde bakarra, bere baitan Euskal Herri guziko ordezkariak biltzen ditu-ta. Kulturaren eta hizkuntzaren arteko arazoetan, gainontzeko hizkuntza-auzi guzietan kal Herri guziko ordezkariak biltzen ditu-ta. Kulturaren eta hiz-Harek esandakoa betetzea, derrigorrezkoa zaigu guztioi. Ez legez agintzen dualako. Ondotxo dakigu ez duala, zoritxarrez, lege-indarrik. Baina bere kontseiluak zergatik guretzako agindu bihurtu ez?

Euskaltzaindiak, bere aldetik, eraberritu sakon baten premia du. Baina arazo hau bere hortan utz dezagun guk, Euskaltzaindiak berak planteaturik daukalako.

Idazleek, bestalde, programa baten arabera lanegin behar dute. Programa zehatz bat, euskeraren eta herriaren momentuari begiratuz eratua. Euskal idazleek bateratu beharra daukate, gure iritzian hiru asmuok bultzaturik: lan egitekoa, euskera bateratuan idaztekoa, ta heuren lanak koordinatzekoa.

Sakabanaturik, eta mutur-joka ere, gabilitza. Gure portaera askok aurtzaroko asarre ta errierta hoiekin zerikusi gehiegi daukate, gure lotsarako. Honela gabiltzan artean, alferrik lan egiteaz gainera, espontaneismoan jarraituko dugu.

Gainera, idazle bezela ordua da interes profesionaletan pentsatzeko ere. Profesionalismo bat nahi dugunez gero, idazleak idazbidetik atera behar du ogibidea. Honek berak eramango du idazlea espezializatzerara ta hobetzerara, bere burua landuaz.

Ba dakigu ez dala gaur profesionalismo hau, osorik, gauzatzeko eguna. Baina asko da, helburu bezela ikusiaz, asmoa martxan jartzea bera.

Kultura herrikoari buruz mintzatu gera berriki. Hortara gatoz atzera.

Euskaltzaindiarekin eta Idazle-batasunarekin ez dago dena egin da. Lurrari eta gizarteari lotuta egotea eskatzen baidigu kultura-konzetuak berak, norbera bakarrik (edo taldetxo batzuk) kulturadun izatearekin ezin gindezke konforma. Kultura herritartu egin behar da. Ta, hortarako, lotura izango diran terteko egiturak sortu eta ugaritu behar dira.

Hor daude ikastolak. Errealidade bat dira, zorionez. Hauetaz nekeza da ezer esatea, epe luzerako lana danez gero, ta bere fruituak hemendik urte batzuetara helduko diralako, ume hoiek azita gero. Baina martxan bertan sortzen zaio ikastolari bitartekoaren prolema: ikastolatik atera eta gerokoaren bitartekoarena, alegia.

Ikastolan, gainontzeko anitz eginkizunetan bezela, ofizialtasunik-ezaren ondorioak garbi ikus ditezke. Ondorio bat —ta ez txikiena—, planifikazio orokar baten falta. Orokartasun hau bi arazoigatik eskatzen dugu, ta bere falta salatzen. Lehendabizi, Euskal Herriko ikastola guziak bere baitan sartzen dituan erakunde bat nahi dugulako. Ezin dugu abaztu lokalismoa dala arrisku nagusienetakoa ikastoletan. Eta orokarra, bigarren, alegia, ikastolaren errealitate osoari begiratu beharko diona; errealitate hortan euskeraren batasuna eta aurtzaroaren eziketa-planteamendua zuzenki sartzen diralarik.

Ikastolarekin batera, kultura herritartzeko, alfabetatzea dago. Hemen du, aitatu dugun didaktismoak, bere aplikaziorik zehatzena. Lan honek, diogunez, «alfabetatzea» izena daramaki. Baina ez da euskeraz irakurtzen eta idazten irakastea bakarrik. Kultura-gaiak —eta hauen artean bere Herriarenak daude— irakasten dira. Horregatik, alfabetatzea baino areago kulturizatzea da.

Kultura landuaren eta herriaren artean neurri egoki batzuk gorde behar dira, lana alferrikako gerta ez dakigun. Alegia, herriaren eta idazlearen arteko lokarri bat behar da. Lotura honen falta gure artean senditzen da. Ta hain zuzen, ikastolak bezela, alfabetatzeak izan behar du idazlea eta irakurlea elkarteratu behar dituana. Alfabetatzearen bitartez Euskal Unibertsitatea herritartu behar dugu. Bide egokia da.

«Alfabetatzeak» aukera egina du. Euskeraz mintzatzen diranen artean geratu da. Pentsatu beharra dago —iraupena bakarrik ez baino hedadura nahi badugu— erdaldunak nola euskaldundu. Ikusten gaudenez, erakundeak aldatu bitartean, banaka batzuk besterik ez baidira etorriko. Bai euskalduntze honek eta bai euskaldunen alfabetatzeak, gehiengana iristen ez badira, ez dute sentidu handiegirik.

Geroari begiratu bat eman dezaiogun. Berriz diogu: profesionalismo bat behar dugu; espezializatuak behar ditugu. Hortarako, nahi-ta-nahi-etzko zaigu «kuadroak» eratzea. Ta hain zuzen ekinbide hontan, pentsatzen dugu, alfabetatzeak, baldin osorik egiten bada, Unibertsitateak aina eman dezaiukeala.

Unibertsitatearekin sartu geranez gero, kulturaren planifikazio hontan, unibertsitarioak ere kontuan —ondo kontuan!— euki behar ditugu. Anitz euskaldun dago Unibertsitateetan. Mugaz handik ere bai. Taldetxo bat edo beste kendu, eta beste denak sakabaturik daude. Ez dakigu nola, baina bai zergatik, unibertsitario boiek elkartu egin behar dira.

Ba da kultura baten ondorio sakonak dituan arazo tekniko bat: argitaldariarena. Ez daukagu euskerarekin soilik lan egiten duan argitaldari bat bakarra. Eta euskeraz ezer argitaratu obi duten edi-

torialek ez dute euskal liburuaren politikarik. Eta baldin badute, penagarria da. Editorial denek erderara jotzen dute, euskal gaiak erabiliz, nahi bada. Baina erderaz. Joera zabaldua da. Hedatua bezin okerra, guretzat. Erderaz idatzitako liburu hauei atergabeko gerla egin behar diegu.

Euskeraz behar ditugu liburuak. Azken urteotan, euskeraz egiten dan lanik nagusia —ta gehiena— aldizkarien bidez egin da. Baina aldizkariak, betiere, zatika egin behar dute, ez sistema eta planifikazio oso baten barruan. Hoiien lana bai, baina gehiago egin behar da. Kulturazko gai guztiak, sakonki, euskeraz ematen hasteko ordua da. Ortografiaren eta terminologiaren batasun batekin. Baina nola? Liburuak probokatuz, egitarau baten barruan noski, eta ez berekasa sor ditezten zai egonaz. Liburuak probokatu, ikastolari, alfabetatzeari eta euskal unibertsitarioei begiratuz. Eta hau, euskeratuz eta sortuz, bietara.

Beti bezela, kreazio-lanari eta literatura butsari autonomia handia uzten zaie.

J A K I N

Euskal pentsamenduaz inkesta bat

JOAN MARI TORREALDAYK

Azken aldi hontan, gure artean, euskal literaturan berrikuntza bat nagusitzen ari dela ikusiaz, galde-zerrenda bat bidali diegu idazle batzueri. Galdetuz, ea euskal pentsamendurik ba ote genuen, zernolakoa litzakean, ea zertan azaltzen dan. Hauek ziran galderak:

1.—Azken aldi hontan egin diran lanetan: artikuluak, liburuak, nobelak, olerkiak, teatroa, kantua, saiakera, etc., euskal pentsamendurik somatzen al da?

2.—Argitaratu dan lan guzi hau ikusita, ba al dago «pentsaera» honen lerro nagusiak, mugitzaileak, bereak, oinarrizkoak, ateratzerik? Zeintzuk lirake?

3.—Azaltzen dan pentsamendu hau zer da? Munduan zear agintzen duan pentsamendu orokar horren oiartzun huts bat, ala geure kreazio bat?

4.—Bestalde, pentsaera orokar hori ezurmamitu ote dugu euskeraz, gure pentsamendua jabetu ote da mundua astintzen duten literaturako ta kulturako gai unibertsaletaz?

5.—Geure pentsamendu propio bat baldin badugu, nora doa, zein helburuetara joten du?

5.—«Geure» pentsaera hori ez bagudu, nora jo behar luke, zein bideetatik joan behar du, eukitzeko?

Erantzunak, aberatsak izan dira. Interesgarriak, lau aldeetatik. Eta guk egindako galderak, sei baziren, sei galdera baino gehiago, sei galde-iturri gertatu dira. Ikusiko dugu.

EUSKAL PENTSAMENDUA

Hasteko, Joxe Mari Satrustegi jaunaren iritzia, geurea egiten dugu. Haren oharrarekin hasiko dugu guk ere azterketa hau.

«Oartxo batekin asi nahi nuke nere erantzun au. Euskal pentsamendua, askorentzat beintzat oraindio, baserri kutsuduna bakarrik da. Edo herri txiki eta arzulo kontuan koropilatua. Harri biurutako herriaren gorputz hila balitz bezala. Nik maite ditut gai oiek eta oien bila nabil, baño etnoloji lanetako. Era hortako Euskal Herria nahi luketenak ez naute ulertuko gaurkoan».

Beharrezko oharra zan. Ta orain galdetzen dugu: Ba al dago euskal pentsamendurik?

Xabier Gereñok, oso osoan, baietz erantzungo du. Xabier Leterentzat, pentsamendu hori ba dago eta ez dago. Bietarik, segun nola ulertu. Ba dago: *«Euskal Herrian gertatzen ari diran fenomeno guziak aztertzen saiatzen dan pentsamendua».* Definizio honen arabera, euskal pentsamendu bat garbi ikusten du Letek. *«Hori horrela izanik, baietz uste dut; alegia, azken aldi hontan egiten diran lanetan, kezka nagusi hori ageri dela, inoiz baino gehiago, sakonago eta intelektual aldetik jantziago.»*

Ez legoke akort, aldiz, esentzia ornitutako pentsamenduari dagokion definizio batekin: *«Orain, euskal pentsamentua esentzia batzueri loturik dagoen zerbait bezela ikusi nahi badugu, ez dut uste, zorionez, «pentsamentu» hori batere klaru eta erabakia dagoenik».*

Zorionez, dio. Ez dakit zergatik zorionez. Dena dela, Leteren auzia pentsaera beraren funtsari dagokiona da, hots, pentsaera hori nola ulertu. Erantzunetatik atera dezakegunez, ba dira beste era batera pentsatzen dutenak ere.

Pentsamenduaren muinari dagozkion arazoak alde batera utzirik, pentsamendu hau gure Herrian finkaturik dagoen ala ez jakin nahi dugu. Fenomenu hori gure Herrian gertatzen al da? Horregatik galdegiten dugu orain *euskal* pentsamendua zein dan. Edo ba ote dagoen.

G. Arestirentzako, ez dago galdetzerik ere. Ezinaren gainean aspergarria izanen litzake konzientzia bateratu hau. Arestik dio:

«Pentsamendua zerebruaren frutu bat da; nola orain artean gizonen artean ez bait da, zinaurrien edo erleen artean bezala, kontzientzia kolektiborik sortu, pentsamendua indibiduala da. Ezin mintza liteke, beraz, pentsamendu nazionalez, ez bait dago euskal pentsamendu bat, edo espaniol, frantzez, turko edo japonex bat.

Euskaldun guztiok berdin pentsatuko bagenu, euskera, dudarik gabe, behin eta betiko galdu edo salbatuko litzake, baina euskaldunak aspertuko ginake».

Ez dago arriskurik. Ez gera aspertuko, horregatik bada. Euskaldun guziok iritzi berekoak? Ez da hori gertatuko. «Zenbat buru, hainbat aburu». Edo gehiago. Ez ala? Ez beti, halare. Adibidez, Aresti jaunarekin bat datoz, oraingoan, Lafitte ta Txillardegia.

Lafitte jaunak, gure pentsamendua mugatzen, bereizten (eta definitzen, orobat) duen pratika-nahi hori salbu, ez dugula bereiztasunik pentsatzen du. Entzun dezagun Lafitte bera:

«Euskal pentsamendua zer den, nork erran? Eskual-herriari denak atxikiak gitzazkio, nor gure gisa, nor gure politikarekin, batzu ohidura eta oroitzapen xaharreri ixuriago, bertxeak oldar berrietarat ekarriago. Baina horiek oro herri guzietakoak dira, hala nola erlisioneari buruz dituzkegun sendimenduak.

Ene iduriko Eskualdunek ez dugu pentsamendu hain berezirik.

Bertzek bezalako gaiak derabiltzagu, baina pratika-aldetik nabiago ditugu hartu, teoria edo metafisika-aldetik baino. Eta hori hala da, erdaraz ixkiriartzen dugunean ere».

Pentsamendu berezirik ez dugu, Letek dionez «gaur egunean Euskal Herrian denetik dagoelako», eta, noski, ugarteak (hau bai zorionez) ez geralako.

Txillardegik, euskaltasunaren oinarriak jartzearekin batera, chauvinismotik gorde gaitezela aholkatzen digu. Ta arrazoia du:

«Nik ez dut sobera sinisten «euskal pentsamentuan». Pentsamentua eta artea ez dira «nazionalak»: hau pentsatzea chauvinismoa iruditzen zait. Uste dut kulturak, funtsean, unibertsalak dirala. Nazionala hizkuntza da, ta alkartasun-sendimendua, eta kon-daira, eta politika, eta ekonomia beharbada pittin bat. Txillida unibertsala da. «Elsa Scheelen» unibertsala da osoki, baina euskeraz idatzia. Ez dut uste, inolaz ere, gure euskaltzaletasuna defenditzeko chauvinismora joan behar dugunik. Kaltegarria litzake».

Zertan geratzen gera: ba al dugu euskal pentsamendurik? Aurreraxeago ikusiko dugu.

Euskal pentsamendua aztertu nahiz gabilta. Baina ba dakigu euskeraren egoera zein behartsua (eta behartua!) dan. Galde-sail bat egin liteke, pondu hontan. Hau litzake bat: hizkuntza bat (edo-zein dela) jakintza oroz jabetzen ez dan arteino, pentsamendurik sortu ote liteke hizkuntza hortan? Orokarra behar du izan jakintzak. Esan nahi dut, gaiak oro sakonki erabili behar ditu. Lafitten iritzian, gurea ez da orokarra: «Aise ohart ditake gaiak milaka utzi ditugula hunkitu ez aipatu gabe. Eskuaraz azaldu ditugunak ere, ez ote gaingiroki, laburzki, axaletik, urrundik, —lehenago teologia katixima ttiapiaren hein apalerat jauts-arazten ginuen bezalatsu? Ala fe, ez dugu espantuarekin!

Bai, eskual-literatura oraino, jakitatez arin, mehe eta ahula dela, ezin uka: nola izanen da orokarra?»

Ba dakigu sentidu hontan ez dela orokarra. Ta ez da orokarra, baitipat lehen urratsetan gaude!ako. Ongi ihardesten digu Satrustegik:

«Azken aldi ontan bide berriak susmatzen dira gure artean. Bide aundiak bide zabalak; baño ez dira eginak. Asiera da. Munduko pentsakera orokorrari, unibertsalari, begira gabiltz Beste berriak egin dutena ari gera gu ere. Berez jokabide ona».

Eta Satrustegik berak, beheraxeago:

«Eskuratua den jokabide ez baño, bilatu ez den lur berriaren kezka da geihenik ikusten den urte auetako lanen su-burnidura».

Euskeraren (eta euskaldunaren) egoera larri hau dela-ta, bide onetik doala Mikel A. Intxausti iduritzen zait. Zera dio:

«Euskal pentsaerak baino garrantzi handiago du halakatzten duen mugidak berak. Oraino, eta gure baitan, pentsaerak ez du jakintzaren muga bat definitzen, baizik saiatzten ari da pentsakizunaren muga hertseak hausten. Ots, euskal pentsaeraren helburua ez da at joan (zientziara, teoria zorrotzara, matematiku-lojiku sistematar), baizik barneat jin zaigu, pentsa arazten eta araziko duen abalmen bertara. Pentsaerak duen helburu zabala guretzat oraino jomuga (helburu motza) zaigu, estraina hala behar genuen: lan prebioa».

Lan prebioa egina dugu. Edo, Mikelek berak digunez, *«gure pentsaerak eragozpen nagusi bat hautsi du: Inmobilismua».*

LERRO NAGUSIAK

Inmobilismua uztea, ibiltea da, ezta? Demagun ba gabiltzala. Nundik nora, zein bidetik, zein dira gure joera bereziak?, alegia, gure pentsaeraren lerro nagusiak azaltzerik ba al dago?

Ibilaldi honen nundik-norakoa biziki garbi azaldu digu Lafittek, gure euskal literaturaren hedapenez mintzatu zaigunean:

«Azken urte hauetaraino gai gehienak Elizakoak ginituen: hortik kanpo gauza premiatsu guti, bertsu bakar zombait salbu.»

Gure oraiko literatura desberdindu da: ez zaio Elizari bain bertsiki josia; alderdi guzietarat hedatu nabiz, gai gehiago badera-biltza; lehen ez bezala, gogotik pixten ditu bihotzetan asmu eta kezka berriak, galde samin-biburriak.

Horrek ez du erran nahi bere gainako denik: oraino ere bertzeen ondotik badabiltza herrestan, dena itzulpen, laburpen eta antolamendu, sekulan bezain morroin-konformista, eredu-nausiak aldatu zaizkon arren.

Konformismo berriak aberastu du doi bat gure literatura: ez bargatik zonbaitek uste duten bezanbat».

Behin bakarrik bada ere, konformismoak fruitu on bat eman du. Gaur literatura (euskal pentsamendua, beraz) aberatsago ikusten dugu; berritua dago. Berria, pondu askotan.

Morrontzan gaudela? Bai, baina alkarren zordun ez den kulturarik eta pentsamendurik ez dugu ezagutzen. Bestalde, gure hizkuntza atzerapen lotsagarrian murgildurik daukagu. Dugun morrontza honek, ene ustez, ez gaitu axolatu behar, ez lotsarazi. (Imitatzea, kreatzea bilakatzen da, euskerara itzultzean). Beste zerbaitetik eta beste zenbaitek ematen didate neri bildurra: euskeraren atzerapen hau sufritu-ezinak; euskeraren mugak hesiturak iduritzen zaizkien hoiek, supergizon hoiek. Ta ordian, kasu, ez da *euskal* pentsamendurik. Euskera gabe ez baidago ez euskaldunik, ez eta Euskal Herririk.

Iritzi hontan ados daude Lafitte, Txillardegi eta M. Intxausti.

Lafittek dio: «*Eskual-literatura beti bertzeenetatik hazi da, ala mamiz, ala axalez: bererik ez bide du hizkuntza baizik*».

Txillardegik: «*Intelektualek garbi ikusi dute (azkenik!) euskera gabe ez dagoela Euskal Herririk*».

Eta M. Intxaustik: «*Agerriz baieztatu da EUSKERAZ dela euskal pentsaera espresatzeko manera bakarra. «Culture basque» lan-tzeak, euskeraren parametrotik iragan behar duela...*».

Euskera da, beraz, euskal pentsamenduaren oinarria, edo M. A. Intxaustik esan lezakeanez, «baldintza materiala».

Herbert W. Richardson-ek teologoari buruz diona atzekoz-aurrera jarriaz, euskaldunari ezarriko nioke. Suizako hotelero ez baina ingles-turista behar lukeala izan euskaldunak. Gaitezen aurretzean. Suizako hoteleroa, doakionari, honen hizkuntzan mintzatu-tuko zaio. Ingles-turistak, ostera, bere inglesera erabiliko du, han eta hemen. Guk, euskera.

Euskal pentsamendurako euskal hizkuntzaren derrigortasun hau aparte utzirik, ba dira gaur beste joera nabarmen batzuk ere. Letek, pondu hauetan jarriko luke gure pentsamenduaren eta gure jardun gehienen mamia:

«Batetik, herriarenganako kezka. Hau da; gure herriaren nortasuna definitu nahiarekin batera, etorkizuneko joku eta aukeren arrazoiak aklaratzeko gogo. Ekonomia, politika, kultura eta gai hauetan inplikaturata dauden gorabera guzienganako kezka, pentsatzea eta eztabaidatzea.

Hori alde batetik. Bestetik, gero eta geiago markatzen ari den kristau-gizatasun berriaren definitzea. Horren ondoren, eta batzuetan aurka, marxista ideologiaren ezitzea (oraindik baldar xamarra eta estrapuzu askorekin aurrera dijoana).

Hirugarren aldetik, gure jatorrizko kultura bat sustraitu lezaketan iturrien billatzea. Oitura zaharren baloratzea, estetika aldetik zer esan-nahi berriak agertuaz.

Azkenik, ia beti aurreko mugimentu guzti hauen aurka, reazioaren abotsa, euskaldun abertzale kontserbadoreen ideoloji katolikuko burgesa adierazten duena».

Xabier Gereño, Leterekin, ia bat dator pondurik gehienetan.

Parentesi bat. Mugimendu hau noiz da hasia, bultzatzaile nor dira, ta honi loturik, beste zenbait galdera egin genitzazke.

Guk, gaurko pentsakera honen sorburua, duela hamar urte eman genuen. Agian gure gaztezeroak eraginik jarri genuen hain labur. Zeren Lafittek dionez «gaurko» hori ez baida berdin 18 urteko bertsolari batentzat eta M. Ixaka Mendizabalentzat. Bidezko

da. Guk, halare, epe bat emateagatik esan genuen, beste asmorik gabe. Lafittentzat, argitara-berri duen liburuxka hortan, mende erdi batera bederen heltzen da «orain aldi» hori. Charriton-ek, bestalde, biderdi gelditu behar genukeala aholkatzen digu; adibidez, 30 urte hauen barruan.

Gereñok, moldez kanbiatze honen hasiera, Vasconia argitaratzearekin ikusten du:

«Aldakizun hau asten da, nire ustez, Krutwig-en Vasconia liburuarekin, eta izen nausienak dira. Krutwig berarekin, Txillardegi ta Gabriel Aresti. Gero euren dizipulo asko (Xabier Kintana, Xabier Lete, Ramon Saizarbitoria, Ibon Sarasola, ta abar). Gehiago edo gixiagi, gerra osteko idazle eta pentsalari guztiak, bide barri hortan gagoz».

Dena dela, orain aldian desberdintasun bat ikusten dute gure erantzuleek, tabu ziran izkutuki asko ikartu ditugula ere bai.

Satrustegiren hitzak jasotzen ditugu:

«...munduan nagusitu den aize bolarak oiñarri emanex, arnas berri sendi da gure artean. Herriaren oinazeak iñoiz bezain garbi abesten dira. Geure egoeraz jabetuz goaz eta asko esnatu gera. «Fernando Amezketarra» beste irakurgairik etzuen Eskual-herriaren denborak joan dira».

BINOMIO BAT

Bat, ikusmira askotik begiratuta. Gure jardunaldietan, noizbehinka zera eztabaidatzen dugu, alegia: «zer da egin behar duguna?, galdetzen da, kultura euskeratu ala euskal kultura egin?». Binomioka gabiltza (edo, dialektikaren eraginez, nahi bada): kreatzea - imitatzea, sortzea - oiartzuna, kultura euskeratu - euskal kultura egin. Binomio hauek denak beste nagusiago batek bil ditzazke: uni-bertsalismoa - euskaltasuna.

Baina, erantzunetan ikusi dugunez, orokartasunaren eta eskaltasunaren korapiloa askatzeko ez dugu izan Alejandro Handiaren-gana jo beharrik. Gure erantzuleak aski izan dira.

Lafittek gorago aipatu digu, oraino besteen ondotik gabiltzala, eta gure literatura «sekulan bezain morroin-konformista» dela, oiartzun bat. Eta lehentxeago konformismo hau bedeinkatu egin dugu. Orain, berriz, madarikatu egiten dugu. Zer dala-ta bi jokabide desberdin? Arriskuaren arabera larrua aldatzen ikasi ote dugu guk ere? Arrazoa konprenierrexa da. Konformismo honek aberastera eramán gaituala, baietz uste dut. Auzi hau, halare, bi ahoko ezpata da: konformismo honek ez ote digu gure euskera morroitu, erderaren kutsuz? Satrustegi jauna ere ari horrixeko lotzen da, kezka-tsu azaltzen zaigu:

«Ba da arrisku bat jokabide ontan. Ez ginuke geibegi gure eta unibersalaren arteko lezea zulatu behar. Gizona ez da belar aziak bezala zorro berexitan sartzen dan gauza. Munduari idekia da eta, gutxi edo asko, mundu horren seme orokorra. Beraz, galdegintza asko egin ginezazke: zenbat aberastu geran bestetaz, eta zer eman diegun guk eskualdun bezala. Zenbat utzi eta zenbat artu, jokuan.

Auxe da orai nere kezka: ez ote gera batzutan geurez geibegi ustu, aita-amak saldu eta umezurtz gelditu? Idazlan asko irakurri ondoan gertatzen dena: ez da eskualdun kutsurik pentsaketan, joserera traketsa ta itzak erderaz. Zinezko izkuntza soziala. Orokorra?»

Lot nakion utzitako hariari.

«Uste dut gure gaurko pentsamentuan «oiartzun» asko dardela; baiñan uste dut, bai ta ere, oiartzun hauek nahi-ta-nabiezkoak dirala. Hemen jendea billa dabill oraindik eta gu denok iturri askotan edaten dugu, zeren eta konparaziozko datoak eta referentziak behar ditugu, asko eta lenbailen» dio Letek. Esandakoa ez da eragozpen kreazio-lan bat egiteko, berak baidio: *«Uste dut krea-tzeko premia geroago eta argiago ikusten dugula. Krea-zio-ko lanean bakarrik konkretatzen baitira nortasunaren posibilidadeak».*

Mikel A. Intxaustiren ustez, «*finean, gure euskal pentsaera kreatibitateak neurtzen eta neurtuko du*». Baina kreatibitate honek ez du, inolaz ere, euskaltasunaren eta orokartasunaren arteko ezin ikusirik sortzen, «*orokartasuna ez baizaigu kanpotik etortzen: ala gurea orokar da, ala gurea ez da deus*».

Mikelek berak, hirugarren galderari erantzuten diola, ondorio interesgarri batzuk ateratzen ditu:

«...*Orokartasuna honela ardiets dezakegu: «ni» gabe, «gu» izan ezin baida.*

Hau dela euskal-ixtoriaren lorketa handiena deritzait. Arana, Unamuno, Baroja, C. Baroja, Arteche, Santamaria (iragan zuen aro hartako Santamaria), eta zombait euskera-fobo-filoen garaia oinarri-oinarrian bil dugu; «de soi» kreatzaile-konzientzia hunek bakarrik posible eginen digulako mundua zehar abiatzera.

Txillardegik ere joera berri hau nabarmendu dela Euskal Herrian pentsatzen du, nahizta erabat nagusiturik ikusi ez:

«*Intelektualek ere garbi ikusten bide dute euskaltasunak eta unibertsalismoak ez dutela alkar ukatzen. Puntu hontan partida ez dago oraindik gainditua; baina bai orain dala lau urte baino hobe (zu zeu ere hobe zaude gaur, orain dala hiru edo lau urte baino)*», esaten dit.

Robert Lafont-ek ongi dio: «Gizon berriak, sustraitua ta kosmopolita, izan behar du». Sustraitua: euskalduna, alegia, euskera duela mintzabide eta pentsabide. Kosmopolita: baina ingles-turisten modura, gure euskaltasuna mundu osoan pasiatuaz. Ez da alkar ukatzerik, ez eta kontra-jartzerik.

Milesker gure erantzule guziei.

Joan Mari Torrealday

Kultura ta ideologia

MIKEL A. INTXAUSTI

Kulturari lotzen den gaiak, kultura bera zer den adierazi ohi du zimenduz. Gaurko kulturaren hesparne usatuena datza «senti-pentsa-bizitzeko arau-molde» batean.

Kultura baten jabeak halako pentsa-senti-bizi moldeak ba ditu, ordea hesparne edo definizio hauxe hertsia da, gizona ez baidu iharrots arazten, baizik geldo ta pasibuki definitzen.

Langile menperatu baten kulturaz mintzo naizenean, kultura-jabe bezala deskribitu dezaket, zeren goiean ahitatutako molde berezi hek ba ditu. Kolonizatu den herri batetaz ere berdin derraket: arau-molde horiek ba dituela alegia eta kultura-jabe ba dela.

Bizitzeko-pentsatzeko-sentitzeko molde hek ez dire, ordea, kulturaren ondorio soil bat baizik: kultura (culture, cultivo) segientza edo prasis bat denez gero, «kulturatsu» ajetibua forma bat da, edo, obeago segientza baten ondorioa. Beraz, ajetibatzeraz garamatzen konzetu berbera aktibu behar du. Hargatik molde horiek hertsia dire gizonaren segientza oro hesibarneratu nahi dutenean.

Ez da aski adieraztea menperatuak klase nagusiaren kulturaren itsatsirik daudela, are gehiago aski ez den bezala menperatuak agintaritzaren hartzen duten neurrian kulturaz askatzen direla. Bai ote dauka agintaritzak kultur-alorra tajutzerik? Edo ta kulturaren adierazia ta adierazkia agortzen al ditu botereak berak?

Ozenki diot —eta hemen doha saiaketa hunen muina boterearen JABEGOAK eta GABEGOAK ez dutela kultura bat neurtzen, kultura NAGUSITU bat (eta ez besterik) adierazten baizik

Gabetasunetik jabetasunera okertuaz, proletargoaren kulturak ez du **bere egítez** kualitatibu aleru bat kobratzen, baizik kuantitatibu soil bat. Egia izanik, hori bai, ta aitzinago erranen dudana bezala, kuantitatibu okertze hunek ba dituela bere baitan kuantitasun garraio batzuk.

«Kultura neutrorik bai ote? Zientzia neutrorik bai?» hauxe zen Nanterre-ko ikas-irakasle arteko izan genduen biltzar-gai bat; hara oin-zolaz onhartu zen zientiaren hesparnea: «proletargoaren alde oldartzen den teoria bakarra da zientzia». Oinarriko dokma bezala ibeni zanez gero, gibeletik jarrai zezakena orobatsu ideologiaz suspertua izan behar, maiz eta trazaz bederen.

Baldin ideologia menperatzailea ehorts nah badu, aitziko ideologiak (proletargoarenak adibidez) era berean menperatzaile izatea hel behar du, zeren eta bestela ez litzake garaile bihurtuko bere ahuleziaz. Halatan, hemen eta edonun aurkitzen den ideologi-gataskak, absoluto jantzikeraz bestitzen delako, kulturaren errealtatea ilunduko du; zeren ideologiak jabetasun har-emanetaz soil-soilik (rapports de propriété) axolduritzen baidire. Esku artean dituen edo ez dituen jabetasun-interesak defenditzeko mintzo da ideologia oro, dagoen «status» bat sustengatu edo ez dagoena desiatu nahian.

Ba dio Althusser-ek «l'idéologie est un système (possédant sa logique et sa rigueur propres) de représentations (images, mythes, idées ou concepts selon les cas) doué d'une existence et d'un rôle historique au sein d'une société donnée» (1). Garrantzitsu zaio ideologiari soziedade berezi bat mantengatzea —hau helburuz—, jabetasun bide berezi batzuk proposatzen dituelarik hortarako. JABE izatea normatibu ez bada ere, jabe izaiteko asmoak normatibukor bihurtzen dire, hau da: saiatzan dire balore-sistema bat hasmatzen, imajinak, ideiak edo mitoak direla medio.

Egun aurkitzen den kulturak iraun maila batean azaltzen badu gizona, da «senti-pentsa-bizi» arazten dion molde gizajo baten pean ibentzen duelako; hunela konpreniz, lehenik, kultura suprastruktura bat litzake: ideologiaren mamua. Eta bigarren, gain-estruktura hunen akatsaz suspertua: jabetasun har-emanen maskara.

Ikusmira huntan, kultura antzuarri beste KULTURA BAT oposatzeak ez lioke gizonari mesede handirik eginen: askatuko duen motor bakarra **produzioaren jabetzea** bailitzake... Hau da, gutxi gora-behera, marxismulari mekanizisten eta gure herriko zenbait sindikalist-berrien dokma itsua. Noski itsua, zeren sozialist herrietako Langille Berria, beste «senti-pentsa-bizi» molde batutaz hornitua dagolarik ere, akulturatzen da: kultura neutro batean alegia (ideologiari dagokionez positibu litzake proletargoaren kultura hau, baina gizon osoari dagokiolarik malor zitzaiokeela nago).

Argi nadin; klase-burruka ahittu den sozialist herrian, adibidez, kultura ← → BESTE KULTURA etsaikeriarik ez da; gure baitan gerlakide dire

(1) «POUR MARX» LIBURUAN, 238 horrialdean.

ordea: menperakor ikuskizunari iraultzaile erantzun bat darraikio, ideolegi-gataska iratzariaz. Elkarganako etsaikeria beheititzen denean, ordea (eta hau da sozialist errealtatea), ideologiari buruz neutro-tasun bat bilakatzen da —barne etsairik ez baidu— eta halaber gizonari buruz neutro gerta ohi da. Hau derauntsanean, iraganan fundaturik dagit, nehoren gogoetatik ez baiziren arratstuko tchecoslobakitarren desirkunde frustratuak. Aurtengo apirilak 5-ean tchecoslobakitar Komunist Alderdi-ko Komitea bilduta autokritika bat eginaz hasi zen: «...le degré de développement des Etats socialistes au début des années cinquante et l'engourdissement du développement créateur des connaissances qui accompagnait le culte de la personnalité ont conduit à une extension mécanique d'idées, d'habitudes et de conceptions politiques, contraires à nos conditions nationales et nos traditions» (2). Ondikora hurbildu gaituena kreaizaile ezin ahal izaiteak izan da. Galgarriena-rik galgarriena kulturaren lizunkeria izan zaigu, diote (hauxe da «engourdissement créateur des connaissances»).

Pujadismuz mehats ez nazazuten, ezker lepotik jarrai natzaion gaia-ri eta demagun proletargoak berak eskuperatu duela kapitalist produzio-modua jauntxo oro manukor araziaz; ordea, nola hasterdu diteke proletargoa lehen zituen BEHAR ZANPAKORRETIK? Edo ta arestian erran dudanari lotuaz, itzul dezadan galdera: berez normatibu ez-ezik, luzarorako asmoak normatibukor arazten dionez, ordea, ez al du botere hutseren morroikerian luz araziko GIZON BERRIA jabetasun berri hunek?

Gero liburuan ongi zion Atsular-ek, usantza zaharretaz ari zelarik: «Bat egin eta bat ari». Halaxe, burges alienakor produzio giroko fisiku-sikolojiku usantza eta behar sublimatuak alda al ditzazke agintaritzaz eskuperatzearekin? «Car c'est avant tout la continuité de besoins développés et satisfaits dans une société répressive qui reproduit toujours à nouveau la société répressive dans les individus eux-mêmes. Les individus reproduisent dans leurs propres besoins la société répressive même à travers la révolution». (3). Joan-etorritan ez dabil Marcuse errealtatea hunela kritikatzeko duenean: gizarte berezi edozeinean (berdin sozialistetan) gizonak bizi izatu duen zanzazioak, bere hezurretaraino sartuaz, zanzazio- seme halakatzen du.

Zama hunen adierazia OJETU-IZATE batean datza egungo kapitalist konsumo-gizartean, eta egungo sozialist-produzio-gizartean berriz, OJETU-IZATE berdina edireiten da. Gizona eramana ta erakarria da, bere beharrak bortxatuak bertikalki, eta bere ahalak, beharrak bezanbat hestituak.

(2) *La liberté en surcis*, PRAGUE 1968, liburuatik aterata.

(3) MARCUSE, *La fin de l'utopie*, 11.gn horrian.

Gabegoatik Jabegoarako bide askatuan (hau al da erreboluzioa?), lehengo gizarte menperatzaileak iratxeki zizkion behar zanakor berberak mantengatzen ditu sozialist langile berriak ere; eta behar zanakor hekin batean Reboluzioa bera hain ditekete faltsotu, nun aitzinako morroikeria bezain zanpatzaile izan baitake beregandik sortzen den jabetasun berria.

Ahatik nion, bere egitez, jabetasunak ez duela garraio kualitatibu bat kobratzen, «...et c'est précisément cette continuité des besoins répressives qui a empêché jusqu'à maintenant le saut de la quantité à la qualité propre à l'avènement d'une société libre» darraitza Marcuse bera. Nahiz eta deritzaioneko sozialist gizarte batera jin, bainan zanakor usantza eta aztura zaharrak ez baditu plegatzen, halaber behar eta hazkuntza berri batzuren jabe egiten, gizona ez litzake gizon askatua.

Finean, bere kulturak kuantitatibu molde berriak lort arren (kultura NAGUSITU-berri bat), posible litzake giza-dimensioa ardiets ezin izaitea. Ara, jabetasun berri batek nola egin dezakean huts, jabetasunaren gakoa ukitzen ez duen arteino. Gako hau askatasunaren funtsan datza: beharrak aldatuaz, gizona bere kabuz eta inizatibaz bestelakatu. Pasibu gurdi-bidetik ez badugu bera hīgi arazten, sozialist gizarte bateko heziketak akulturari jarraikiko du.

Gain-estruktura bateren hasmakizuna balitza, ideologiaren gomen-dio legoke soil-soilik kultura; eta langile-agintaritzak ideologia oro apurtuko lukeen eran, akulturatsu gizaki bat bilakatuko luke, zeren ideologiarekin batean «kultura ← → BESTE KULTURA» alor betakor hau apurtuko bailuke.

«kultura ← → BESTE KULTURA» adierazten dudanean, gizadia behar-rean dagoena espresatu nahi dut, hots: zanpatzen duen «haragizko» ikusmena salatzeke, beste «haragizko» ikusmenaz hornitu; iretstzaile den ikusmen-bizikerari kreatzaile den bat, oposatzea, alegia. Behar-zanakorrek ez dire ittotzen agintaritza eskuz-esku aldatu delako, zanpazio bera itto delako baizik. Itotze hau pertsunaren zimendarrian ediren behar litzake, eta ez bakarrik agintaritzaren axalean.

Behar zanakorren artean pasibu-egoitza da botereak itsasten duen okerrera. Signuz aldatuko balitz ere (berdin sozialist urekin bataiatuaz) pasibu-egoitza hori mantenga dezake botereak, eta hau behar horiek sublimatzea da.

Deritzaionez, lanaren-indarra medio delarik eta ideologia berezi bat (kapitalarena) suntsi nahian, kontrako ideologiak (proletargoarenak) benetako lanaren-indarra sinplifikatzen du: iduriz bakar-bakarrik besoetakoa onhartuz. Lana, ordea, besoekineta zerebroarekin egin ohi da; lan indarra hain da besoetakoa, nola burukoa. Gizonaren azpi-fun-

tsan bi hek datza beraz. Baldin batetaz jabetzen bagera «gizon askatua» predikatzea, erdi-egi litzake; bateren jabetzearekin bestea nagusitu dela ere zabaltzea, dokmakeri itsua. Itsua, gertatuaren aurka aritzea dalako.

Maiatzakoan Fraitzia-ko Kom. Alderdiak tajuzko jokabiderik hasmatu ezin bazuen, zen, ikas-irakasleak langileriaren etsai amorratu bezela tratatzen zituelako. Iragaitzaz derradan nola komunisten iritziz ikas-irakaslek «des groupes étrangères à la classe ouvrière» ziren (4).

Buruaren indarra ez da askatzen besoarena eskuperatu delako, eta halaber intelektual boterea ez da giartzen besoaren alienazioa urrutiratzen den bezain prest. Azken huneri errekketa bat dario, behar-beharrezko baldintza baida; halere askikor baldintza ez da, zeren etxekoneko errextasunagaitik ez dago-berez-ontolojiku sorkunderik. Adimen gidak libro gerta ditezten, adimen bera behar da ukitu, eta fisiku indarrari bezala autonomia osoa behar zaie eman.

Hemen datza kulturaren gakoa, proletargoarena ere noski: gizon osoa, blokean, har behar dugu, askatu nahi badugu gizon hau. Kreaizaile behar duela izan bere bikote-motor funtsan.

Ideologiari buruz dauzkagun oharrak ahanz gabe, zernolakoa den kultura hunela proposatuko nuke: gizonaren-gizonagaitik etengabeko kreaizio unea. Atergabeko ittute baten gisa, ondorioz eta bere baitatik, darraitza «pentsa-senti-bizi» molde hek. Hauek, arauak edo formak direnez geroz, iraun-mailara aurtikitzen dute gizona; izan-maila bera aktibu litzake beraz. Ahatik, langile zanpatua eta herri zanpatu bat hornitzen dituen kulturak, adierazten digu zelako izan-iraun mailan dauden: kreaizioa hurkatzaile-maila hutsean. Konsumoko deritzaion gizarteak erraiak nahasten badizkigu (maiatzako Fraitzia-koak nahasi hunen goragala izatu ziren) da gauza bat bihurtu gaituelako ta kreaizaile indar oro uzkurdu digulako. «AGO IXIL; TA IRETS EZAK; GAUZA» Sorbonne-ko harmora batek adierazten zuenean, akultura bortitzarekin zanpatua zegoen gizartea salatzen zuen. Eta besterik irets ezinean, azkenean gu-geu iresten hari: sujeto-ojetibizatuko kanibalist filosofia da gure kultur nagusitua.

«Gizonaren-gizonagaitik etengabeko kreaizio unea» nion; bere bitzita landu behar duen alimaliaz ari gera ta segientza prasiskor batek «hala» edo «hala»-katzen du. Dagidan ekintza ta kreaizioa bezanbat, ainbat eta gizonago bilakatzen da. Ez dakart nere aisara «gizonaren-gizonagaitik» bikote hau, gizonaren ekintza guzia bere aldamenekoen itzul-inguruan dabilelako. Zanpazioak morroi zanpatua behar duen bezala, ekintza zuzena laister ta husu idekitzen da besteen ondasunean;

(4) Komunist trakt batek hala zion poliza Flins-go fabrikan sartuta, —langileekin batean— intelektualak barnera sartzeko zeudenean.

lehenak, gizonaren-gizonagaitikako zanzazioa ageriz, besteak ordea etengabeko kreazioa. Ekintza oro gizonaren erroetan lotzen da, beraz.

Ustekabean egungo gizartean gertatu ohi dena garamatza bereizketa hunek, irakatsiz nola proletargoaren kultura edo herri menperatu baterena (berdin da) ez direla agintzen dutenen kulturearen ispilua, gizon-gizonagaitik zanzazioarena baizik. Zanzazioaren beraren itzurpidea da menperatzaile boterea; gaitz-gaitza zanzazioa bera izanez.

Zanzazioaren aurkako gerlak agintaritzatik pasa behar dala, bixtan da; bainan ezin du neholatan agintaritzaren hutsa dastatu.

Iragaitzaz berriro derradan nola komunistak derdi gehienak, nola «ezketiar» politikagile zonalteak, nola «aurrerakoi» mugida ainitzek, zanzazio bera arratzen duten agintaritzaren usainean: ideologiak bortsatzen dituzenez, burrukaren jomuga motz bat (boterea soil-soilik) absolutizatzen dute. Zer dire franko eta frankin «trupa-betetze» rebindikazioak agerriz, agintaritzaruntzako tresna ozenak ezper?. Zer, botoka eta txartelak, zanzazio zilegiaren mandatari fidelak baizik?.

Demagun gure herriaz denaz bezan batean, boterea lort dezagun izardi ainitz ixurtzen ari dela; ez gaitzen ordea laxo, izardi hauek ontzi antzuan eror ez ditezen. Epe-motzako askatasuna antzua baida.

Gure herri-kultura, gure herriaren kreazioa, gaur-egundik planteatuta daukagu, eta benetan igeskeri zaigula biharko edozoin Boterearen amets soilan esperatzea. Zeren botere hau pertsuna ororen kreaiziotik sortuko ez balitz, zanzatzaile bihurtuko litzaiguke, jerarkitasunaren dinamikak esijitzen duenez. Indar fisikuen nagusitasuna malkor litzake, parez-pare buruaren indarrak nagusitzerik ez badute.

Gizona ta herria askatzeko zanzazioaren zuztarak berak ukitu behar ditugu, gizonaren-gizonagaitik kreaiziotik ezinaren kondizioneak. Ideologiaren galbaia ona bainan hertsia da: kondizio betarik materialak bakarrik linburt arazten baiditu. Berehala zanzakor usantzak seme mekanizistak eginen ditu, eta luzaroan agintaritzaren jerarkikeria nagusituko litzake.

Pertsunak, herri bat izan nahi badugu, txikiatzen gaituen kultura antzuarri (kreatzerik-eza) kultura sakon bat oposatzea diogu... Herri jabetzea norberaren jabetzatik pasatuko da.

AZKEN OHARRAK

Hitzetik-hortzera aritu izan banaiz ere, gure herrian nabari dire gai heken eten-ezina konkretua dela erraten duguten aieru batzuk. Zerk lo garatzen dakusagun, aieru labur bi soil-soilik iben nahi ditut. Hala-

tan astraktukeria, laburki bederen, ez zaigu galgarri izanen: Euskelduna gizon kreatzailea izan ez dadin, lehenbiziko arduraz **memoria iluntzea** izan dute. «Ba dirudi kolonizatua gerotik-gerora oroitzapena galtzeko zoriari errendaturik dagoela» (5) dio A. Memmi-k, gizon zanpatauz nehork ez bezala idatzi duen jaunak;

Eta benetan, izan gindezkenarekin estal nahi izan baidigute-ta ez gerana, ordea gerana ezin gindezkenaren gomendio estali digute-ta.

Hau gizona ta herria maila bin atakatzea da:

1.—PERTSONAL FISILOGI BARNEAN ZAURITUZ

Fisiologi barne-muina eri da gorputzak ematen ari den biologiko erantzuna gaiztotzen denean; euskelduna hezitzerakoan (naturaren aurka eginaz) naturak berak baldindu zuen gorputzez, beraz gogoaz ere bai. Fisiologiko baldintza hek bloke-blokez markatzen dute gizon osoa; hunela, pentsa arazten dioten kondizioneak, logikoak ez bakarrik, fisiologikoak ere dire. Lucien Sebag-ek argi ikusi zuen arazo hau zionean «La langue est un produit de l'activité humaine répondant à des besoins déterminés qui commandent son organisation... il est décisif de se demander à partir de quelles transformations de l'organisme le signifiant este devenu la méditation fondamentale entre l'homme et le réel» (1). Hauxe da kaka, gizonen eta taldeen ekintzan zehar—eguneroko segientza— estructures bat oinarritzen da eta hunek hizkuntza lojiko bat dario.

Behar dugun eguneroko komunikazioaren adierazia izanez, hizkuntza ere eguneroko komunikazio horien funtsa, hots, gure hezibidearen adierazkia da; eta herri bat geralako eta hasieratik erantzun berezi bat permatzen herabe izan ez dugulako, galdegin beharrean gaude zergaitik «gorputzez» gaixotu zaigun erantzun «biologiko»-logiko hori (euskera), erantzun gaiztotu baten bidetik sartuz (erdera). Zauri hau herri-fisiologiak pairatzen du, zeren gizonaren gorputzak estraina; hune-laz, zauri giartuak narrioa dakar eta narriok kualitatibu-aldaketa. **BERE ERANTZUN-BIDEA UZTEN DUENEAN, BESTE HERRI BATEAN BILAKATZEN DA HERRIA.**

Euskal Herririk ezin hizkuntzaren-biologia zokoratzen badugu; Euskal langile Herririk ezin oinarrizko lanabesik gabe: Hunat hemen gureganatu behar dugun (erderari expropiatuz) produzio-tresna bat.

(5) A. Memmik, bere «Portrait dun colonisé» liburuan, 139 gn. horrialdean

(6) L. Sabag, MARXISME ET STRUCTURALISME, 130 gn. horrian.

Gure herri-gorputza eri dela bixtan da:

—langile zalekeriak multinazional-herria egin nahi gaituelako herri-memoria galaraziko digu.

—langilearen zapaltzaileak, atzo interesatuak, bainan egun interesatzen ez zaielako, herri-oroitzapena arratstu nahi digute.

—atsegingarririk (Ersatz) gabe pertsonalki hezi gaitazen, gure langile-zaletasuna herri-kontzientziaz susperturik izan behar; langile-zaletasuna dute herria kreatu ta landu nahi duten guziak.

2.—IXTORIA GAIZKOATU BAT ZABALDUZ

Zenbatenaz eta NOIZ-ari ta NUN-ari dagokien parametroa galtzen den, hainbatenaz eta txiroagoak eta laburragoak dire giran izaiteko posibilitadeak eta erantzunak. Ixtorian sartzea parametro hunen baitan igeri egitea da, gizon izaiteko posibilitadeak eta erantzunak parametro hark mugatzen dituelako.

Eskolatik has eta azken T.V.-ko gai arte, mundik-nora parametro honetik hastanduko gaituzten dabilta: Felipe II-garrenaren akolituak edo Louis XIV-garrenaren seme maitatuak omen ginen, eta ez Santso Handiarenak edo Albrit jaunarenak; Cisneros jauna ahitatzen digute ta erre izatu zuen hamaika apez eskualdun ixiltzen; herri-giroaren konzienziaz eta gogoaz husturik, erregearen desioei lotzen dituzte Zumalakarregirenak; ...etb.

Gure herriak, zibilizazio balore guztiz, tekniku-baloreak dituelarik sartuko da planet-aroan, zeren aitzinerako ditugun bide zabalak huntuat soil-soilik suspertzen dire.

Herriaren iturburuetara hurbil gaitezen aurrerako ta aurrerakoï erantzuna proposatzen dugunez gero, kreazioa, dagoen zimendu gainean, erazan behar baida. Kreazio hunen beharrak kreazioz asetzen baditugu kulturak askatuko gaitu ta kulturala izanen da gure iraultza.

Kulturaren konzetu zabal eta betakor (maila guzietako espresio askatua) hunen izenean derragun bortizki Agustin Chaho-kin «EUSKELDUN LITERATURAREN BERPIZKUNDEA «IKUSTEN» DUTENEN TRIUNFO HANDIA IZANEN DA» (7).

(7) A. Chaho, **VOYAGE EN NAVARRE** liburuan VIII gn. kapituluan.

Gai huntaz irakur geneza:

- MARCUSE, L'homme unidimensionnel, Minuit, Paris 1968
Eros et Civilisation, Minuit, Paris 1968
La fin de l'utopie, du Seuil, Paris 1968 (lehen kapituluak bereziki)
- J. STOETZEL, La psychologie sociale, Flammarion, Paris 1963. Lehen zatia: L'individu et la culture. IV. gn kapituluak: La socialisation de l'individu. eta III gnean.: le caractère national et la «personnalité de base» 65-70 horrietan.
- L. ALTHUSSER, Pour Marx, Maspero, Paris 1968, (irakurgarria bere 7gn. kapitulu osoa «Marxisme et Humanisme» izenekoa)
- F. FANON, Peau noire masques blancs, du Seuil, Paris 1952, bere «le noir et le langage» zatia oso ona da.
Por la revolución africana, Fondo Cultura econ., Mexico 1965, interesgarriak lehen eta bigarren kapituluak (racismo y cultura)
- A. MEMMI, Portrait du colonisé, J. J. Pauvert,
L'homme dominé, Gallimard,
- L. S. SENGHOR, Liberté I. Negritude et humanisme, du Seuil, Paris 1964
- JANHEINZ JAHN, Muntu, l'homme africain et la culture néo-africaine, Seuil, 1961
- R. LAFONT, La révolution régionaliste, liburuan «conscience régionale et conscience historique» IV gn. kapituluak
- X. X., Un futuro para España: la Democracia económica y política, Le Globe, Paris 1967
- L. SEBAG, Marxisme et structuralisme, Payot, Paris 1967

Mikel A. Intxausti

Euskal-literatura numerotan

IBON SARASOLA'K

Artikulu honek euskal-literaturaren soziologiaren hasiera bat izan nahi du. Hasiera bat, zeren uste dut orain arte ez dugula euskaldunok alor inportant hori landu. Egiteko hori, egiteko inportant guziak bezala beharrezkoa bezain zaila da. Beharrezkoa, zeren gure kulturaren egoerako zenbait puntu argi baiditzazke. Zaila, zeren erraz da eman zaizkigun ikus-molde ertsietan oharkabez erortzea.

—Persona, literatura, gizartea

Literaturagintzak hiru gauza suposatzen ditu: kreatorrak, obrak eta irakurleak (edo hobeki, publiko bat). Baina hegien arteko harremanak biziki konplexuak dira; kreatorrak baten presentziak prolema soziologikoak, moralak eta filosofikoak planteatzen ditu. Obrak, aldiz, hizkuntza-prolema, prolema teknikoak eta estetikoak. Gizarteak (edo hobeki, kolektibitate batek) prolema historikoak, politikoak eta batez ere ekonomikoak.

Ikusten denez, holako estudio baten zailtasuna hiru aldetik dator, hiru errealitate-molde erabili behar baidira:

- Persona bere bakartasunean.
- Forma abstraktoak.
- Estruktura kolektiboak.

—Literatur-egitatea

Literatur-egitatean ere hiru alde kontsideratu behar dira:

- Liburuak
- Irakurtzea
- Literatura.

Estudio hau egiteko, prolema baten aurrean aurkitzen gara lehenik: zer da liburu bat? Besteak beste, uste dut UNESCO-k ematen duen liburu-definizioa erabili ditek: liburu dira aldizkari ez diren 49 orrialdetik gorako publikazio guziak.

Mevil Dewey-ren klasifikazioa jarraituz hamar zatitan berezi ditezke publikazio-moldeak:

0. Jeneralitateak
1. Filosofia
2. Erlijioa
3. Zientzia sozialak
4. Filologia
5. Zientzia hutsak
6. Zientzia aplikatuak
7. Antzeak eta olgetak
8. Literatura
9. Historia eta geografia.

8-gn. zatian «literatura» deitzen dena, «kultura-behar ez utilitariora betetzen eta konplitzen duten publikazio guztiak» osatzen dute.

—400 euskal idazle

Joan San Martinen «400 escritores euskericos» liburua, liburu inportant bat da. Batez ere lehen pauso bat delako. Liburu horrekin euskal-literatura numeroen mundu zeatzean sar ditek. Eta hori beharrezkoa dugu, zer, zenbat eta nolakoak garen jakiteko. Artikulu llabur hontan ikus-arazi nahi dut holako liburuekin erraz litzakela gure egoera egiazkoa jakitea, zeren S. Martinen lan seriosak ematen baidu gai gure literatura soziologiaren bidetan sar-arazteko.

Lehenik, esan behar dut nire egitekoa parziala dela, eta liburuaren gaitasuna ez dela holako lan baten ahitutzen noski. Liburuena beste baterako utzirik, idazleen pundua ikutuko dut soilki.

«Euskal-idazle» konzeptoa mugatzeko, biderik errazena hartu dut, onena eta egiazkoena ez dela jakinik ere. «Euskal-idazle» da S. Martinen lliburuan aurkitzen den oro. Dena dela Arestik zion hura gogoan dut, alegia, euskal-idazle asko eta eskritore gutxi ezagutzen zituela...

Gaurkoz hiru pundu aztertuko ditugu:

- euskal-idazleak euskalkiz euskalki
- apaizak-sekularrak
- 40 urtetik gorakoak, 40 urtetik beherakoak.

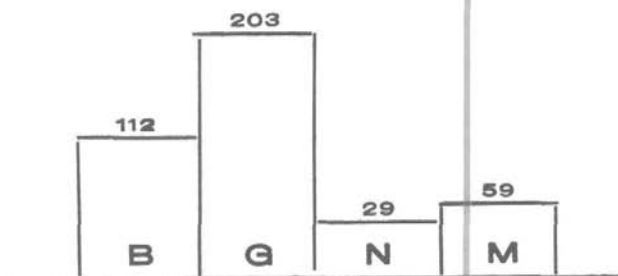
—Euskal-idazleak euskalkiz euskalki

Oharrak: 1) 403 idazle hartu ditut, gainontzekoien datuak ez baidira nahikoak.

2) «Gipuzkera osotuan» idazten dutenak gipuzkoartzat hartu dira, naiz euskalkiz bizkaitar diren. Euskera osotuan idazten aha-
legintzen direnak, aldiz, bakoitza bere euskalkian sartua izan da.

Hunat hemen datuak:

- Bizkaierazkoak: 112
- Gipuzkerazkoak: 203
- Hego-nafartarrak: 29
- Mugaz arandikoak: 59.



Porzentajeak:

- Gipuzkerazkoak: % 50,3
- Bizkaierazkoak: % 27,8
- Mugaz arandikoak: % 14,6
- Hego-nafartarrak: % 7,3

Gipuzkerazkoen nagusitasuna agirian dago (1). Baina nagusitasun ho-
rren inportantzia klarkiago ikusten da idazleak «hizlariekin» konpara-
tzen ditugunean. Euskeraz mintzatzen direnak horrela berezi ditezke
euskalkiz euskalki (gutxi gora behera):

(1) Kontraste bezala, hunat hemen txistularien numeroa, probintziz-probintzi:

Araba:	137
Bizkaia:	758
Gipuzkoa:	455
Nafarroa:	119
Mugaz arandikoak eta beste:	101

EUSKAL-LITERATURA NUMEROTAN

Bizkaierazkoak: 220.000
Gipuzkerazkoak: 180.000
Hego-nafartarrak: 70.000
Mugaz araindikoak: 90.000

Eta hizlari-idazle koefizienteak:

Gipuzkerazkoak: 886
Mugaz araindikoak: 1.520
Bizkaierazkoak: 1.960
Hego-nafartarrak: 2.420

Dato hauen aurrean erraz ikus diteke euskal idazleak ez direla hizlarien araberrakoak (numeroan), eta idazle batek euskalki bat aukeratzeko duenean beste arrazoi batzuek erabiltzen dituela. Mugaz araindikoaren fenomenoa entelegatzeko (batez ere euskal-literaturaren historia zear) beharrezkoa da hori kontuan hartzea. Baita ere euskeraren batasunaz ari garenean.

—Apaizak-sekularrak

Euskal-literatura, euskal-apaizen literatura izan da. XVI-gn. mendeko bi idazleak apaizak izan ziren. XVII-gn. mendean laiko bat aurkitzen da soilik: Ohienart. XVIII-gnean., Etxeberri Sarakoa eta Barrutia...

Gure mendean pauso handi bat eman da. Baina dena dela apaizen proportzioa izugarria da oraino. Egoera hunek gure literaturaren subdesarrolloa adierazten digu. Baina pasa gaitezen numerotara:

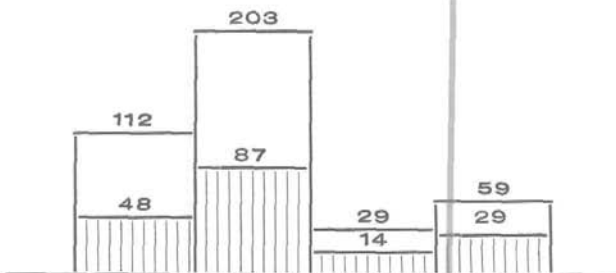
Apaizak: 174
Sekularrak: 225

Eta euskalkiz euskalki:

Bizkaierazkoak:
 Apaizak: 48
 Sekularrak: 64

Gipuzkerazkoak:
 Apaizak: 87
 Sekularrak: 116

Hego-nafartarrak:
 Apaizak: 14
 Sekularrak: 15
Mugaz araindikoak:
 Apaizak: 29
 Sekularrak: 30



Porzentajeak:

Bizkaierazkoak: % 42
Gipuzkerazkoak: % 42
Hego-nafartarrak: % 48,5
Mugaz araindikoak: % 49

Bizkaiera eta gipuzkera dira euskalki sekulartuenak. Mugaz araindikoak, aldiz, gutxien sekulartuena da. Dato hunen inportantzia ikusteko, konpara bitza irakurleak HERRIA eta Z.ARGIA astekariak mamiaren aldetik. Azkenik, dato bat euskal-literaturaren marjinalismoaz: gerla aurrean ez da euskal-idazle ezkertiarrik aurkitzen.

—40 urtetik gorakoak eta beherakoak

Euskalkiz euskalki:
 Bizkaierazkoak:
 Gorakoak: 72
 Beherakoak: 40

 Gipuzkerazkoak:
 Gorakoak: 143
 Beherakoak: 60

EUSKAL-LITERATURA NUMEROTAN

Hego-nafartarrak:

Gorakoak: 26

Beherakoak: 3

Mugaz araindikoak:

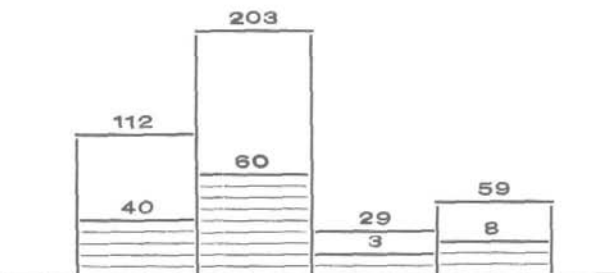
Gorakoak: 51

Beherakoak: 8

Orotara:

Gorakoak: 288

Beherakoak: 111



Ikusten denez, beltza da etorkizunari buruz nafartarren eta mugaz araindikoaren egoera. Bestalde, ba dirudi Bizkai aldetik datorrela euskeraren indarra. Bainan jaiotzez bizkaierazkoak diren idazle horiek ez dute gehienak bizkaieraz idazten, eta alde huntatik bizkaiera idatziaren etorkizuna ere ez da oso ederra. Gipuzkerazkoak, aldiz, zenbaitek gipuzkeraz, eta gehienak euskera bateratuaruntz abiatzen dira, bizkaierazkoak lez. Eta bukatzeko: 40 urtetik beherakoan artean «H»-kin idazten dutenak gehienak dira. Zer esanik ez 30 urtetik beherakoan artean.

Ibon Sarasola

Euskal kulturaren kinka larria (I)

MIKEL LASA'K

Abstraktoki kulturaren xedeak eta politikarekiko harremanak aztertzea naiko zaila deritzait, ez baldin badut jeneralidade aspergarrietan erori nahi. Bainan puntu hau ere ikutu beharra dago eta laburki bederen saiaturko naiz. Beste aldetik ba du auzi honek gure herrian bereziki proiektio interesante bat eta nahiz ertsiago eta pragmatikoago izan ikusmira hontatik aztertzea kulturaren prolema, eztabaida bixi bateri ateak ideki-ideki egiteko hainakoa. Eta era hontan adierazi diteke: Zenbaiteraino zanpatu eta estali du politikagintzak gure herrian kulturaren prolema?. Noiz arte iraun dezake zibilizazio aurreratu batean politikagintzak kulturaren inplikaziorik gabe?. Zuen erantzunak hartu baino lehenago ausart nadin «Decalage» handiegia izan dela edonun eta beti esatea, eta ez ezinbestean, edo halabeharrez, gure faltaz baino, gure gizartearen erruz eta planteamenduak behar diran hedapenarekin behinere ez diralako egin.

Bainan galdera era hortan eginaz ba dirudi kultura eta politika berezi egin nahi nituzkeala, aurrez-aurre muturka ipini. Eta ez da egia. Horregatik, nahiz eta zaila izan hasiera batetik esan dudan lez, beharrezkoa zaigu kultura eta politikaren arteko jerarkia aztertzea.

Ez nuke inolaz ere aditzera eman nahi kultura bideak ebasio edo ihes-bide behar dutenik, edo konzientzia onaren egile eta sustaile, ez ta ere *neutralismo* dotore batean erortzeko estali. Gaur inoiz baino gehiago kultura, borroka-bide bilakatzen saiatu behar dugu, ezarritako sistema baitan dirauen kultura-zanpatzailearen kontra. Eta gure herrian are gehiago: kultura lanean diardutenek parte behar dute hartu egunero politikagintzan.

Bainan hortan ere beste arriskua ikusten dut, alegia, orain artean gertatu zaiguna gerokoan ere gertatzea: politikagintzaren momentuko

estrategiaren zurrumbiloan suntsitzea. Gure herrian ekintza kulturalari Autonomia handia komeni zaio, epe laburreko estrategiatik aske izateko. Beste aldetik «kultura politikaren serbitzuan» delako tesisaz dogmakeriarik gabe behar da erabili praktikan, behar diran tokietan eta garaietan politikarekin zer ikusi gehiegi nahi ez dutenak ere kultura ekintza barruan sar arazteko. Ez litzaidake egoki irudituko herri-ekintza mailean kultura politikatzeko intentzio gehiegi agertzea. Besterik da ekintza horren buru daudenen mailan, goian eta teorikoki planteamenduak eskrupulo handienarekin egin behar baidira.

(Bainan barkatu, jaunak, goian aitatu dudak planteamendu polemiko hortan erori naiz ustekabe).

HIRUGARREN BIDEA

Ohituraz bi kultura-mota bereizten dituzte ideologoek:

- Kultura Aristokratikoa
- Masa-kultura.

Azkeneko urteotan mila eztabaida izan dira bata edo bestearen abantailak defenditu nahian. Guretzat ez dago aukerarik «masa-media» delako kulturaren murgildurik baigaude eta ez naiz seguru nahi aina ikusizun egin da ere uholde hortatik libratu geran edo ez.

Iraultza-optika aukeratu ezkeroz, ordea, ez daukagu ez bata eta ez bestea onhartzerik. Kultura Aristokratikoa berez bidegaberi bat duteke gaur egunean. Masa-kulturak bidegabekeria kentzen badu, kulturari berezkoa duen zerbait kentzen dio, hots, errebeldi edo jazarpen indarra, konsumitzeko ondasun bilakatu den ezkeroz (irakurri «L'Homme Unidimensionnel», 89 eta 90 horr.).

Zorionez, beste hirugarren bide bat geratzen zaigu: benetako kultura herrikoi bat. Zer eta nolakoa izan behar lukean kultura herrikoiak ez da hain erreza asmatzea, ez baida orain artean inun obratu edo praktikara eraman. Paradisu hori eskuratu bitartean (ez dut estaliko ironiz diodala), bi kultura-mota horiengandik libratu ahal izateko eta hirugarrena antolatzen hasi, gure ekintza kulturalak karakteristika batzuk behar litzuzke izan. Aipatu besterik ez ditut egingo:

- Pentsamendu kritikoaren indartzea (pentsamendu negatiboa)
- Kulturaren politikatzea
- Malla praktiko batean: ahal diren herriko sektore gehienak hiperkulturizatzea. Gaur egunean herriari ematen zaion kul-

tura minimo hori baida hain zuzen ere kultura zanpatzailea, herriarenzako benetakoa opioa. Gure borroka, Marti-k zion bezela, ez datza «Zibilizazio eta barbarien artean, sasi-kultura edo naturaren artean baino».

KULTURA JARRAITUA

Sekular kultura bat, berezia ala ez, jatorra ala ez, izan ote du Euskal Herriak? Bistan da baietz. Gutxienez kultura herrikoi bat izan du eta gure artean ditugun kultura horren seinaleak eta agerpenak: literatura herrikoia dela, kirolak, herriaren erlijio-zentzua, sinesteak eta sineskerak, herrizaletasuna (edo herriaren batasunaren konzientzia elementala, ideologi guztien aurretikoa), e. a., e. a.

Euskal Herriak Herri bezela irauin badu, landareak irauten duen bezela, bizitza «bejetatibo»-akin (eta ez dut hau irainez esaten), kultura herrikoi horigatik izan da. Lehenengo kultura-maila hau, nereko, herriaren bizitza instintiboaren agerpen bat besterik ez da. Beraz, fenomeno oharkabea, nahigabea. Bistan da maila honetatik kanpo, gainetik ala behetik, ez dakit, kultura elaboratu bat ba dela. Eta maila hontan ere ez dut ukatuko gure aurrekoek zerbait egin dutela, baina zorritzarrez planifikaziorik gabe, nora-ezean, jarraipenik gabe, kondairatik etenda; behin ere ez, edo oso gutxitan, hazo-lana gisa, indibidualitate bakan batzuen eraginez baizik. Literatura-kondaira ejenplutzat harturik akats horiek guziak garbi nabarmentzen dira kasu batzuk salbo (esate baterako, hamazazpigarren gizaldian Lapurdiko literatur-mugimendua, Axular, Etcheberri, e. a. buru eta kide zirela).

Bainan bere pobrezian ez genduke mespretxatu behar azken urteotan zenbait gazteen artean modan dagoen bezela gure belaualdi aurreko balore batzuk (besteak beste, Orixe, Lizardi, Campion, e. a., e. a.) joera edo ismo diferenteak jarraitzen zituztela eta besterik gabe. Kultura jator batek jarraipena behar du. Postura hauek gure artean maila guzietan hain nabarmen agertzen den adoleszentzi giroaren seinalagarri edo salatari dira. Eta akats hau aitatu dudun ezker, komeni litzake orain arteko euskal kulturaren hiru akats nagusien kritika egitea. Hots:

- Adoleszentismoa
- Diletantismoa
- Erakunde edo Organizaziorik-eza.

HIRU AKATS NAGUSIAK

ADOLESZENTISMOA gorago aipatu dudan postura kapritxoso gisa horietan nabarmentzen da. Eta bere ondorioak, nereki, hauetxek dira:

—Kultura eraginaren jarraipenik-eza edo, beste modu batera mintzatuz, luzaroko kultura politikaren suntsitzea. Han eta hemen aldizka eta noizbehintza sortzen diran eraginak edo urte gutxi barru agortu eta eten egiten dirala edo ta kapilla moduzko itxituretan bizirik diraute herriarengan hedapenik gabe. Gisa honetan euren influentzia laburra eta hurria izaten da.

Heritasun honen beste seinalagarri bat izan ditekete ere literatura exenplutzat harturik (bainan simetriaren legeaz baliatuz orobat esan genezake beste mailetan ere), ismo baten nagusikeria edo monopolioa. Konkurrentziaren faltan ismo horiek bortxatu egiten gaituzte direkzio batean radikalizatzerara, espresio eta sendipen berezi batzuetara mugatzen ixkiriatzean, esate baterako; hizkuntzaren beste mila aldeak bazterturik beste joerak neurritz gain mesprextaturik. Luzaroan pobretu besterik ez gaituzte egiten. Abstraktoegi baderitzaizue esandakoa oro, pentsatu besterik ez duzute Arestismoak izan dituen ondorioetan, eta ikusi nola ismo horren jarraitzaileak erori diran azken finean hiru edo lau kriseeetan:

- tremendismoa
- sermoe-joera
- gizartekeria (gizarte auzia sendimendu hutsez konpondu nahian).

Azkenean adoleszentismoak Arestismoan gorputz hartu du (2) eta (3).

DILETANTISMOA. Gure muinetan erroturik dagoan heritasun hone-ri sendagailuak bilatzea oso zaila deritzait, kultura-infrastrukturak aldatzen ez diran bitartean. Besterik da diletantismoaren kausak aurkitu nahi izatea. Nere iritziz, kausarik nabarmenena kulturaren dedikaziorik ezean datza, edo zehatzago esanik, KULTURA-MARGINALISMO BATEAN. Euskal kulturaren marginalismoa somatu ditekete edonun ez baida lege orokorragorik une oro kunplitzen gure baitan. Euskal Herrian diran hiru edo lau Euskalzale espezializatuenetan ere obratzen baida marginalismoa, hainbestearino ikuitu baigaitu heritasun honek.

Eta zer esanik ez hor bazterretan sakabanaturik gabiltzan berrehun edo hirurehun autodidaktatzaz.

Ez da gizon bakoitzaren errua. Bana banaka harturik erru gabe gera. Bainan oraindik garbiago esan dezagun: gaur egunean Euskal Herri guzian ez dago liberatu bat bedera kultura mailean lan egiteko liberatu gisa.

Zerbait lortu nahi badugu, nahi ta nahi ez, liberatu horietako mordo baten beharrean gaude. Baina auzi honen askapena ezin diteke amestu ere hirugarrenaren korapiloa askatzen ez dugun bitartean. Eta hirugarren puntua da:

ERAKUNDE EDO ORGANIZAZIORIK EZA. Ba dira Euskal Herrian erakundeak, baina ez daramakite bizitza osorik, normalik, herio bizitza baino. Organizazio horiek etxerik badute, aize-etxe besterik ez dira gehienetan. Ba dira beste batzuk, jatorragoak eta oiharri bezela interese handia dutenak:

- Jakin taldea
- Alfabetatzea
- Gerediaga
- Euskal ikastolak
- Zenbait folklore talde.

Erakunde hauek, berrien faltan, indartu egin behar genituzke ahal dugun neurrian eta ahalik eta gehiena hedatu herrian. Behar litzake ere horien guzien gainerik Supra-organizazio bortiz bat medio ekonomiko ugariekin herriaren beharrak aztertuko litzukeana eta bekak eta prestamo laguntzak emango litzuzkenak ondo aukeratutako gazteeri ikasketak nagusiak egiten laguntzeko. Liberatuak formatzeko bide bakarra hau izan diteke.

Organizazio auzia zailena izanik, baitere beharrezkoena iruditzen zait gure herriarentzat. Kultura dilettante edo marginal batekin ezin diteke herria bizi. Kultura, berez, gauza konplejua da; horigatik hain zaila zaigu definitzea (eta gehienetan deskripzioarekin kontentatzen gera), eta gizontzen ez geran bitartean iguingarri egingo zaigu bere konplexotasuna eta zailtasuna onhartzea. Horigatik estrena salatu dut adolezentsismoa, bizitzaren beharrezko ugaritasuna uko egiten diolako, hain zuzen ere.

Mikel Lasa

OHARRAK

- 1.—Euskal-ikasleen batzar batean irakurritako saioa, 1968-ko abenduan.
- 2.—Aitortu behar dut «Arestismoa» hitza gaizkia erabilia dela, ez baidut nahi berarekin adierazi Arestiren lanetan aurkitzen diranik akats horiek, bal-

zik bere jarraltzaileenetan; hoek, Arestiren alde errexenez baliatuz, ez baidute nardaskatu besterik egin auspo eta eragile izan zitekean literatura-mugimendu ernagarria.

Besterik litzake, Aresti bera ere, azken momentuan, bere buruarekiko zalekeri batean erori denentz esatea, Esprit-ekoek Bernanos zaharrari Bernanoskeriari amor eman zioela salatzen zuten sentidu berean. Merezki luke Arestiri gertatutakoa saiakera batean sakonki aztertzea.

- 3.—Adoleszentismoari jazartzeko, bide bakarra ikusten dut: didaktismoa. Hau litzake gure benetako kulturazko iraultzaren obratzea, orainarteko kultura-politika burgesaren kapritxoak errotik alienatuz. Beharrezkoa zaigu zientzi formalak lantzea euskeraz, hein batean bederen. Alde hontatik oso ondo ikusi dut, esperientzia bezela, JAKIN berriaren lehen zerbakia linguistika eta matematika berrieri buruz, eta argitara nahi duten «Que Sais-je?» moduko sorta,, alfabetatze-ekintza, ikastolak, biltzar kulturalak herri mailan eta ikasle ta irakasle mailan...

Folklore eta literatura lirikoa herri baten adoleszentzi mailaren seinalagarri dira. Etapa liriko hau gainditu behar dugu lehenbailehen didaktismoaren bide legor eta ertsien barna abiatuz.

Didaktismoa behar-beharrezkoa dugu kulturazko iraultza batean. Pentsatu, bestela, Mao-Tse-Tung-en izkribuetan edo, literatura alorrean, Bertold Brecht-en antzerki-lanetan didaktismoak duen garrantzia. Etapa hau ez dago inolaz ere aserre lehen aipatu dugun hiperkulturizazio xedearekin. Neurritz-galneko sinplifikazioetan ez erortzearren (didaktismoaren arriskurik handiena sinplifikatzea baida), Marcuseren «L'Homme U.»-ko pasarte bat irakurtzeak merezi luke (91 eta 92 horr., Minuit, 1° argitalpena).

Euskal kultura nora ta nola zuzendu behar dugu?

JOKIN APALATEGI'K

Ene gai hau, hiru ataletan banakaturik urreratuko dut. Atal hauen arrastoak aurreraturik, hauek dira: Lehenbizikoan, kultura zertaz hartu ohi dan miatuko dut. Miaketa hontan berriz, Herri xehenaren aburuetatik, zenbait jakintza muetatako iritzietaraino hedatuko naiz.

Honek, beharrezkoki, bigarren urrats baten ahoan itzuliko nau: gure kultura ikusmena zertan datzan mugatzea; zerk osatzen duan aztertzea; ta gizonaren egungo joka-moldeetan zer aldaketa ta mutaketa iragartzen dizkigun aipatzea.

Hirugarren goan eta finean, gure Herria zer ortzen bidez gure kultura-ikusmen honen kurpilean lotu ditekian, bereizten eta adierazten enseiatuko naiz.

1) KULTURA ZERTAZ HARTU OHI DA?

Herri xehearen usteak:

—Kultura eta oroitzapenak

Gure herrikide multzo baten aburua da, gauzadiaz, are eskupean «beharrezko» diraneta (hauek oraino nahitasunaren legean ezetik, beharrezkotasunarenean bizi dira) jabetasun izatearen neurrian, gizona gizon edo abere bilakatzen dala.

Honela, gizona gauzadiaz jabetzen doanean, halako moldez gauza berriak bereganatzen ditu, non gizontasunean aberatsago egiten baidute.

Hauen ustez, kulturak ez du bizitzarekin lotkierik; aitzitik gizonaren buru-hezurreko ganbara ta sapaia zerbaitekin (gauza berrien ideia-

-oroimen hutsaz) betetzean datza kultura. Zeren, bere aburuan, gizona zenbatenaz ideia-oroimen gehiagoren jabe, hanbatenaz kulturdunagoa bada.

Hemen eta orai, oroimen-mailara guztia langatzen da. Eta kultur-ikur hau helburu ta ohoretzat dutenen artean eserlekua hartzean, oroi-menaren erreinuan edireiten gera.

Gure herrikiden artean, kultur-ikur hau ikus nahi duanak, herri-min-tzamolde batzuetan ostatuaztea aski du. Horrelakoak, molde hontan mintzatzen dira sarritan: «Holako edo halako gizona arras jakituna duk; dela zenbait urte gertatua oro gaurko bezela bere oroimenean ohi dik; eta abar».

Are oraindik, kultur-hitza molde honetako burua duan aitona agure baten aurrean jaurti orduko, honela ihardetsiko dizu: «gure gazte garaiean (aro hontara gizonaren kulturatze guztia mugatzen dute) kate-kisma hukan, guri eman ziguten guztia».

Eta bere nortasun ittoaren arrenkuraz, honelako esakizun bat egi-nen du: «egun ere, katekisma hura birberriki hitzez hitz jaurti ahal izan-nen nitek!»

—Kultura eta hizkuntzak

Beste herrikide batzuk, eta horrelakoak ere multzo bikaina dira, arrotzen hizkuntza jakitean, (nahiz berea adimenki ez ezagutu) arro-zekin har-emanak ahal izatean, eta abarrean ezarri ohi dute kultura.

Bestetik, joera hauek, bere Herriaren hutsunean pairatu duten men-petasun-ondoezaren emaitza direla jabetzeko, ez da azterketa behar haundirik. Baina, guri orai axola diguna, aburu hau miatzea izanik, lotu gaitzen harira. Honelakoek, zenbait hizkuntza (egungo indar politiku ta ekonomiko menderatzailen lanabesa diranak) kultura bezela izen-datu ohi dituzte. Orduan, hizkuntz hori jakitea, kulturdun bilakatzearen sinonimu egin ohi dute. Halere, hau egokiena neurtzeko, Herri koloni-zatu batean menderatuarekiko hizkuntzarekin gertatu ohi dana aipa-zea da errexena.

Menderatzaitak, menpekoeri, ideiaz ere, muinetaraino sartu ohi die, bere nortasuna oro, kulturagaitza dala, ta batik bat, bere hizkun-tza lanabesa erdoitua, atzeratua, ta hiltzera behartua dagoala.

Eta guzti hau, segientzan ere, bizi-bideko interesekin elkartu ohi dute. Ondorioz, giza-emakume menderatu hauek, arrotzen hizkuntza dan lanabesa bereganatzea, kulturaren sinonimutzat hartu ohi dute.

Ez dira jabetzen, bere hizkuntza-lanabesa, bere izatearen lantzekotz, egun behar bada ez ibiltzeaz erdoitua izanik ere, harma paregabe ta kultur-lanabes baliotsuena dutela.

Ez dago zer esanik berriz, lanabes dan hizkuntza, kulturaren sinu-nimu hartzean ohi duten anka sartzeaz.

—Kultura eta tituluak

Kultura tituluaren jabetzan finkatzen dutenen aburua. Eta berau ere, gure herrikiden artean hainbat hedatua dago.

Behar bada gainera, aurrez aipatutako beste biak baino eritasun astunagoa izanen da geroaren kurpilean. Orai, oroimen-maila gainditurik adimeneraino igarotzen baigera.

Eta estante hau, giza-mailan aurreratuagoa izanik, beste estante batzuk menpean ikusteak duan arrokeri-jabetzagaitik itxukeri ta narzi-sokeri gerta liteke.

Bestetik, nahiz egungo tituluak duten joeraren emaitza ez erdietsi, (norbera bere erremalak hautatzeko lain arrazoi-bidez bilakatu), halere, helburu honen axolduriketak, giza-maila aurreratuago baten izena merezi duala aitortzean ados nator. Zeren, gauza batez axolduritzea, gauza hori erdi, bedere, iristea baida.

Bainan, orai ta hemen aburu honek sortu duan eritasuna aipatu gura besterik ez dut. Eritasun hau, titulu baten lotzea kulturaren sinonimutzat hartzean datza. Hau errealidade dela frogatzeko, herri xeheko gertakizunak, agertu besterik ez dago. Egungo herrian anitzek tituluduna giza-jakintza guzia duanaren eredutzat hartu ohi baidu.

Honela herri honentzat, bere herriko sendagilearen politiku aukera arrazoidunena izanen da, duan tituluak kulturaren jabe ta sinonimu egiten dualarik; era berean sendagilearen filosofi-iritziak arrazoidunak izanen dira; eta abar.

Guzti hau zerk sortu du? Herri xehearen ezjakintasunaren alboan gai guzti hauetan tituluduna, adibidez sendagilea, herriko beste nehor baino gehiago jakintza-arloan ornitua izateak.

Eta guri orai interesatzen zaigun harira etorriaz, guzti honek herri-imajinan tituloen ahaltsuna ta kultura sinonimutzea bat egin direla esan nahi du.

Eta herri-giroa horretara bilakatu duan joeratako bat, gauzak arrazoi-mailan onhartzeari (nahiz segientzan behin ere ez jarri) bizitzaren balore ematean datza.

Honela nahiz berez tituluak norbait arrazoi erreinuaren bidean jarri dela besterik ez agertu, nehor jabetzeke, segientzaren eta bizitzaren ortkoiak ere estali egin ditu.

—Kultura eta ideologia

Ba dira ere telebista, irratia, egunkari idatzia ta abarren aginduak, herri-gidari gogokoen eskuetatik datoztenean, kulturaren sinonimutzat harturik, hoiien proposamenduen erara bizitzen enseiatzen diranak.

Herrikide hauentzat, bere herri-gidari hautatuen hitzak eta agintzak, kultura beraren sinonimu dira.

Eta kultur-ikur honek kultura konzeptua aberastean, beste urrats bat gehiago agertzen digu: bizitza, segientza, are nahimenaren sagaratzea.

Baina, ene bideari jarraituaz, kultura-ikur honen alde eria aztertuko dut. Hemen herri xeheak agintari edo gidari batzuen ideia ta jokabideetan absolutuki sinisten du. Eta herri xehe honek gizon batzuen ideia ta jokabideetan absolutuki sinistean, errealidade errelatibua absolutu bihurtu zaiola adierazten du.

Lefevre-k ederki mugatzen duanez, ideologiaren izatea hontan baidago: «Egia errelatibua, adigai zati dana, absolutuan suspertu. **«(La vie quotidienne dans le monde moderne, pag, 185, edit, Gallimard).**»

Eta ideologiari buruz gehiago nahi duanak, ikus beza Henri Mendras-en «**Éléments de sociologie**» liburuan konkludo lez «Mythes et idéologie» idazpurutzen duan atala. Ed, Colin, 1967, 221 horrialdetik aurrera.

Eta kultura ideologi baten sinonimutzat hartzean, gizona era berean, saretua gertatzen da. Eta gizona saretuz gero, bere doai sortzailen uko bihurtzen gera. Gizona ta herria bizi-bidean oparo ikusi nahi baditugu ideologien morkotsa kenduz gero alea hartzen enseiatu behar dugu.

Bestela, geure buruaren eta besteenaren uko izanen gera.

Halere, zenbaitek hau justifikatu nahirik, jakintzaren ideologia aipatuko du; baina, bikote elkartu horren zapuzkeria bistan dago. Zeren, jakintza izatez iririkor, hedakor, aldakor baida; aitzitik ideologia izatez irikigaitz, finkakor, ta abar baida. Orduan bata bestearen aurkako uko dira ta ezin dialektika bizikor batean elkartu. Dialektika bizikorra, aurkakoan artean ezetzik aurkarien artean ohi baida.

Hara xeheki bedere kultura ulertzeko molde honen menperatasuna ta eritasuna.

Jakintsuen usteak:

Orai jakintsu-gai ta jakintsu diranen artean ohi diran kulturaren zenbait ikur eri aipatuko dut.

—Kultura eta kondaira

Hauen artetik, gure Herriarentzat arras garrantziko ta beharrezko izanik ere nozigarri gerta litekean zerbait aipatzeaz hasi nahi dut. Berau historia deitzen da. Zeren, historiaren garrantzia, ta batik bat bere erremalak hartu ez dituan Herriaren kasoan, frogatua datza. Herria abortu ezetzik «gizon-lur» bikotearen egintzak historian bilakatu dualarik, historiaren ardatzean ezagutu beharra baidago.

Nietzsche-k argi dion bezela: «Igaroaz baliatzeko ta igaroaz historia birregiteko dugun ahalmenari esker, gizona gizon bilakatzen baida». (*Considérations inactuelles*, pag. 211, edt. Aubier).

Benetan igaroa baida landararen erroak estaliz gero bera ase ta itsatsiaraziko duan lur oparo ta ezea.

Halere, historia kulturaren sinonimu hartzea ez da zintzoa, zeren errelatibua absolututzat izendatzea baida.

Eta honela ohi dute, historia zenbaki, izen eta beste zenbait xehe-tasunetara bihurtuz gero, narzisokeria egiten dutenak. Era berean, «arkeologikerian» erortzen direnak. Eta honek Menendez Pidal jakintsuak euskerari buruz proposatzen zuan hura gogorazten dit: bere arkeologijoera arkeologikeria bihurtuaz, gure hizkuntzak arkeologi-balorea gorde zezan fozilizatzea eskatzen zuan.

Molde hontako gizona historiaren «antikuariu»-zale izendatzen dugu, zeren horrelakoentzat historia bere buru-hezurak sortu duan eta horrik at ezer ez danaren aintzatzean datza.

Hara Nietzsche-k nola mugatzen duan: «Historiaren ikurra bizitza mantentzeko ezetzik momi lez hartzen danean, zugaizta naturaren aitzí igarzen da, gailurra ernemuin gorienetatik erroetara, finean, erro berak ere hilaz amaitzeko». (ibid, pag, 245-247).

Baina, «arkeologikeria» aipatu dutelarik, beraren beste ikur bat ere, agertu nahi nuke: arkeologikeria egungo errealidadeari buruz danean.

Gaur egun gertakizun sakon eta muinenekoak txukun errengratu, etiketatu, izenpetu, argazkitu ta dotoreki ornatuz gero eskaparatean jendearen begikotz egitean datza.

Eta horrelakoen «kritika» ezerezean amaitzen da, hots, «beste kritika batean, molde hau ere, beraz, urrengo beste batean erortzeko» digu Nietzsche-k.

Eta kritika abstrazionatu hontaz gehiago nahi duanak, Marx-en **Sainte famille ou critique de la critique** irakurri besterik ez du.

Bestetik, gure aintzindariak ezarritako herri-zimenduak deuseztatzea, lurrikara duan lurrean etxegintzan enseiatzea, kulturaren aztarrenik ez eukitzea litzake. Eta egun joera hedatua arrunt.

Bestela Rusoek marxismua nola ulertu ta segientzan jarri duten ikusi besterik ez dago. Lehenbiziko beroaldian, gizonak historiaren bilakatzean sorturikako emaitzak at utzirik, eta hutsetik berriro hasirik, Herri gizatiar bat sortzen enseiatu dira. Baina, berehala gure aitzindariak, betirako balore izanen diran, zenbait balore lorturik dituztela aitortu beharrean arkitu dira. Zeren, gizonaren bilakatzea zurrumbilo batean amildu nahi ez badugu ardatz historiko baten beharra dugu.

Hara Rusoen gora-behera Marcuse-ren ahotik: «Gizarte esistentziaren molde historikoen ezberdintasunetik at, gizarte zibilizatu guztiei komunak zaien zenbait jokabide-funtsen har-emanak eta moldeak, gizon guzientzat moral-arau batzuetan bilduak, klase baldintzatik at ba direla onhartu dute. Eta sobietikoak etiko-arau balio komuneskoetaz jardute hau, aurrez hizkuntzari ta logikari buruz emandako urratsen ondorio dator.» (**Le marxisme soviétique**, 311, hor., edt, Gallimard).

Eta hau, kultura historiaren mugetara mugatzeak dakarren ahuldadea ta historia-eritasunok agertzeko nahiko dalakoan nago.

—Kultura eta ekonomia

Kultura ekonomikerira mugatzen dutenen aburua. Eta joera hau hats gizatiarrarenaren jabe diranetara ere hedatua dago.

Ekonomikeria zertan datzan mugatzeko Lefevre-ri hitza pasatuko diogu: «Industri sorkaria ta bere eraketa, helburu baten (gizarte bizitza ta uri bizitza) bitartekoz hartu beharrean, bera helburu izendatuz gero instituzionalizatzean datza». (ibid, 312 hor.).

Ekonomia helburu ta beste gauza guztien kausa edo iturburu bakarra egiten dutenek giza-burruka oro ekonomia indartzera mugatzen dute. Horrelakoentzat, aberri-burruka bera ere ekonomi eskuratzearen mugaz mugatua datza. Are oraindik, Herri bateko ekonomiaren eskuratzea ere ekonomi-burrukenen soiltasunean erdiestea itxaron ohi dute. Burruka-maila gehiago uztarkidetzat ez dute ezagutzen. Adibidez politiku burruka bera ere ulertu ezinean supraestukturtatzaz agertuko dute.

Eta jokabide hau marxismo segientzako herrietan ere ematen da na da.

Marcuse-k Rusoeri hara zer gogoerazten dien: Horrek (ekonomikeria bilakatzeak) esan nahi du, sorkari ta sorkari har-emanak, halako

moldez modela behar direla, non bizitza materialleko ta intelektualeko baldintzen hobetzeak sorkaripeko ezetzik, indar berezi baten helburu izan behar dira. (ibid, 130 hor.).

Ekonomia beharrezko funtsa dalarik ere, giza balore guztien iturburu edo kausa ez bada. Gauza bat bada «kausatutasuna» ta beste bat beharrezkotasuna. Ekonomikeriak ordea ekonomiaren guzti-ahaltasunean sinisten du. Beste baloreak bere gisara, ontoen antzo, ekonomi-indartzeak sortuko dituala itxaron du. (1)

Kultura ekonomikerira mugatzeaz datozten ondorio hutsak, joera honen kontu beste gabe ematen digute. Kultura ez dezagun ekonomibilakatzearen sinonimuztat hartu, bere natura-hegoak hedatzen utzi dezaioagun baizik.

—Kultura eta filosofia

Filosofikerira kultura mugatzen dutenen aburua. Horrelakoak ere franko baidira. Eta zer da filosofikeria? Filosofua jakintzaren igarle izanik, bere hegoak eta hegadak izoztuz gero bizitz interesen morroi bihurtzeak sortzen duan filosufitzan datza filosofikeria.

Eta, orai, horrelakoen itxutasuna aipatuz gero deuseztatu egin nahi dut. Honela egun filosofiko irakasleen esistentzia ezagutuz gero filosofurik gabe, konformekeriaren erremalak hausteko gizonik gabe, idoluak papurtu ta gizon-irudi berriak sortuko dituztenik gabe arkitzen baigera. Nietche-k arazo hau honela aipatzen zuan: «Gure pentsatzaile akademikoen ideiak emeki ta berdinkerian hedatzen dira. Nehor ez dute ikaritzen, nehor bere erroetatik ateratzen eta berauen eginkizun guztiagaitik, Diogenesek bere aitzinean honetako filosofu bat aintzatzean ohi zuana, esan liteke: Hain haundi agertzeko zer egin du filosofira eman danez gero nehor behin ere goibeldu ez duan horrek?» (ibid, 127 horr.).

Eta filosofikeriaren eritasuna ager hedatzez Marx-ek bere *Misère de la philosophie* liburuan dion zerbait gogoarazi nahi dut.

Filosofia, bizitza ez bada, filosofikeria da. Zer egiten dugu ideiak in etxegintzan jarraituz gero segientzan guzti hauenik, tutik ere ahal ez baliteke? Eta hau bera Nietche-ren ahotik entzun dezakegu: «Segientzan ahal ditekean filosofia bakar bat eta errealdadea dan zerbait frogatzen duana, filosofi horrekin ados bizitzea ahal dala frogatzean datza hori, behin ere unibersidaden ez da erakutsi, baizik guztia hitzak hitzez kritikatzeara bihurtu ohi da.» (ibid, 115 horr.)

(1) Hontaz ikus Althusser-en *Pour Marx*, 117-128 horriak. (Edt. Maspero, 1968, Paris).

Eta honekin filosofikeriaren eritasuna nabarmen gelditzen dalakoan nago. Zeren, filosofia jakintzaren igarle danean kulturaren esenziko izanik ere, igarletzatik at jartzean, traba ta ustelkeria bihurtzen da.

Kulturaren dintasuna ez dezagun ortkoi deseingarri honetara mugatu.

—Kultura eta politika.

Kultura, politikaren neurri ta mugetara lotzen dutenen aburua: politikakeria Halere, kultura politikakeriara bihurtzen dutenak ez dira kultura agintaritzaren sinonimu egiten dutenekin (horrelakoak aurrez aipatu ditugu) nahastu behar.

Politikakeria agintaritzaren erremalik gabe ta beraien eskuratzea baldintza beharrezko izan gabe ere eman bailiteke, agintaritzakeria ezetzik.

Orai ta hemen baiezkuntza batekin topatzen gera: egun, politikakeria inoiz baino suspertuago dagoala. Eta suspertze hau Marx ezkerkoak dala.

Marx politikakeriaren sortzaile izan dela? Ez dut horren froga gurarik. Oraiko ene asmoa errealdade batzuk aipatzea besterik ez da.

Marx-ek politika gizon-interesaren ardatz ezarriz gero giza-bilakatzeko guztia honen alboan eta honeri loturik jasotzen enseiatu zen. Are gehiago, esenzialki politikua dan ideal finkatu bat sortuz gero giza-jokabide guztien neurritzat izendatu zuen.

Eta geroztik zenbait herritan utopi honek haragia hartu izan du. Eta haragia hartzean duan arpegia ikus dezagun. Adibidez, Rusian eman dan urratsa honela agertzen digu Marcuse-k: «Sortaldeko usantzan, etiko baloreak norberatasunaren barrenean bilakatu ohi ziran eta honekin: jokabide egikortasunaren aurre-baldintza diran ideologia, politika ta ekonomia lotkia zaharretan norberatasunaren askatasuna gorde...»

Sovietiko-gizartean ordea, etikaren politizazioak, jokabide hau bat-batean mutatu du, norbera guztiekiko gauzan zurgatzean. Baloreen politizazioak, barrentasun herbal bat besterik ez baidu onhartzen.» (ibid, 365-366 horr).

Egintza honek zer epaitza merezi du?

Balore etikoen politizazioa urrats gizatiarra dalarik ere, giza-jokabide guztiak ideal politiko baten neurrira lotzea, gizona birsartzea dala, esan behar.

Eta hori politikakeria deitzen diot. Zeren, ideal politiku gizatiar zan hura, absolutu izendatzean gizon-menderatzaile garatzen da.

Balore etikoen politizazioa gauza bat baida ta beste bat arras ezberdina politiko-ideal hori giza-balore guztien arau ta neurri ezartzea.

Bestetik, politiko-ideala giza-balore guztien arau ta neurri egitean, edo-ta pragmatismuan edo-ta jakintzaren ideologian erortzen gera.

Baina, politika ideal honeri jakintzarena deitzean jakintza politikua ardatzean uztarripeturik, bere etorkizun-hegoak moztu ta iturriak agortzen dizkiogu. Eta hau jakintza ukatzea da.

Politika jakintzaren jarraile ahal izanik ere, gidari ta neurri izendatzean beraren deuseztatzaile baida. (2)

Jakintsua ta politikaren arteko gora-beherez gehiago nahi duanak, Max Weber-en **Le savant et la politique** liburua ikus beza.

Jakintza politikaren morroi egitea, giza-baloreak politikaren arau ta neurrietara mugatzea, kultura politikara mugatzen dutenen aburua baida. Baina, gure herrikiden artean politikaren politikokeria oraino beste estante batzuetara mugatu ohi da. Eta hauek aipatzera noa uanean.

Gure herrikiden artean hedatua dan aburua da: politikako modaren azken kategorien axolduritzea bereganatu ez dutenen politika egintza oro deseingarri dala. Aitzitik, modaren azken kategorien jabe dana, kultura gailurrenaren jabe dala.

Hauek horrela, dela urte batzuk gure herragaitik bizia emandako gizonen kategoriak gaurkoen kideko ez zirelarik, beroin kategoriak ezetzik egintzak oro ere deuseztatzer a iristen dira.

Horrelakoak ez dira jabetzen kategoriak ez direla giza-ekintza epaitzeko lanabesak besterik. Politika, kategori batzuen sinonimu egiten baidute. Aitzitik, Herri bat, gizon bat, gizatiar bilakatzearen gaibahepetik bakarrik zuhurki epaitu liteke.

Ba dira, gure artean, era hontako kasu batzuk.

Ez dira jabetzen gizona ta Herria behin ere agortu ezin litezken errealdade direla.

Eta hala joera batean nola bestean finkatzen diranen eritasun komuna hontan dago: dituzten kategori hoieng menpean biziak kultura bilakatzearen sinonimu beroiek aitortzea.

—Kultura eta jakintsua

Finean, kulturaren sinonimu izendaturik ere, horrenik ez duten joera haueri komuna zaien zerbait aipatuz gero lehenbiziko atal hau amaitu nahi nuke.

(2) Hontaz ikus Robert Merton-en «*Éléments de théorie et de méthode sociologique*» liburuan «*L'intellectuel dans la bureaucratie*» (Plon, 1965, Paris).

Bera egungo erresumak jakintza guztiaren erremalak eskuetan izatearen ondorio da. Jakintsua egungo erresumetan dilema batekin arkitzen da: edo ta erresuma honen interesak errespetatuz gero bere jakintza irenduan enseiatu (ta egoera hontara erresumapetik at bizitzako ogibidea lortu ezinak eramaten du), edo ta jakintzaren serbitzuan erresuma erremalak hausirik, txiro ta erromes bizitzea aukeratu.

Egungo erresumen ortkoiak jakintzaren igarletza ta jakintsuaren erromestasuna bat egin ohi baidituzte. Zeren, jakintzaren «igarle» ta aberats bakarra erresuma da.

Guztia honen ondorioa: jakintza, instituziogaitza dedila eskatzen da. Eta jakintsuak segientzan murgilduak izanik ere, bizitz-intereseekin saretu gabeak eta limuriak ditezela. (3)

Baina, gure oraiko arazoa ez dago euskaldun jakintsua erresumaren interesen lotkia horretatik askatzean, gure Herria ta gure jakintzaren iturrietara murgilduz gero enseiaraztean baizik.

Eta miaketa honen ondoren benetako kultura zertan datzan aztertzera ta mugatzera igaroko naiz.

2) GURE KULTURA-MUGAKETA ZERTAN DATZA?

Kultura-konzeptua «gizon-lur» bikotearen sorkaritzak eta berau gizona gizon izateko harma paregabe izateak mugatzen dute.

«Gizon-lur» bikotearen sorkaritzari iriari zane unetik, eta hau gizona izaten sortu zane unetik dago sustraitua, ideia-emaitez eta praktikoko-emaitez sortzen hasi ziran.

Idea-emaitez gizonaren sikologi-agerpen izanik, hizkuntza bitarteko dalarik sortuak eta gorpuztuak ohi dira.

Praktiko-emaitez berriz, direla sorkari bitartekoak, makinak, edo aurrerapen edozer, gizonaren sikologi-bizitzaren beste agerpen bat besterik ez dira. (4)

Eta «gizon-lur» bikotearen emaitza bikoitze hauek kultura deitzen ditugu. Bestetik, gure kultura-konzeptu honek, ondorio anhitze ditu: adibidez, filosofian ohi dan subjeto-objeto bereizkuntza muinetik galtzen du. «Gizon-lur» bikotea uztarkide izanik, errealidade bereko esenziaren

(3) Gai hau hedatuago Alain Touraine-ren *Le mouvement de mai ou le communisme utopique* liburuan duzu. Batik bat «L'université et la société» atalean: 265-273 horrialdeetan.

(4) Emaitza bikoitze hauek sikologian ardaztuak Jean Stoetzel-en *La psychologie sociale*-an ikus litezke. Begira 58-garren horrialdera.

zati bi egiten baiditugu. Orduan ez dago errealdade bi bezela hartzerik eta hori da egin ohi dutena subjeto-objetu zaleak.

Ondorio ezaguna da ere, «gizon-lur» bikotearen prozesua iriki zanez gero kultura-putzua etengabe hedatuaz doala.

Honela «gizon-lur» bikotearen konzeptuak bigarren faseaz gero aurreko gizonen emaitzak diren ideia-errealidadea eta praktiko-errealidadeak kontuan hartzea eskatzen du. Eta hemendik emaitza hauek gizona gizon bilakatzeko kultura-harma ere izatera igarotzen dira.

Eta orai harma hauen erabiltzeaz jardungo naiz. Baina, kultura-harmak, ideia-emaitzaz eta praktiko-emaitzaz osotuak dira.

Nik orai, praktiko-emaitzak gure herrikide jakintsu-gai praktikoentzat utzirik, ideia-emaitzen jakintsu-gai direnentzat gure Herria ideia-emaitzen bidez nola kulturatu behar dan agertuko dut.

Honetarako arrazoirik ere ba dut: gure Herrian emaitza praktikoak askoz ere aurreatuagoak direla ideia-emaitzen kulturatzearen alboan. Eta hau horrela izanik, gure Herria ideia-emaitzen kulturatzean berezi murgiltzea eskatzen zaigu.

Eta honera iritxiz gero kulturatzea zertan datzan agertuz hasiko naiz. Kulturatzea gizona bere buruarekiko ta munduaren aurrean duan preokupazioarekiko jabe bilakatzean datza.

Eta gizona helburu hauetara iristeko, norbera gizatiarki gizon sortu dan lurrean, gizartean eta Herrian jabeki itsastez hasi behar du.

Hau da gizon guztientzat lehenbiziko kultura-funtsa. Bestela, nola liteke balore unibersalak bereganatzea, ardatzik ez badu? Eta gizonaren esenziko da, mugatasunaren emaitza dalarik, ezaugeraren atarian ardatz berezi bat batua edireitea.

Errealdade honen aurrean ordea, ba dira gizatiar izendatuz gero unibersalkeriaren pean, udazkeneko horri hilen antzo, bere burua ezartzen dutenak. Halere, gizona gizon bilakatzeko ez da aski bere lurrean itsastea, zeren, gizonak kulturadun nahi badu, bere bizi unean herrikide diranetik bat eginik, bera Herri-erremalak har beharra baidu.

Are gehiago, gizona kulturadun bilakatzeko beste lur eta Herrieta-ko atzoko ta gaurko gizonak eramandako esperientzi gizatiarrez serbitzen ere enseiatu behar du.

Baina, giza-mailako esperientziak nola bereiztu?

Mao-Tse-Toung-ek honela erantzuten du: «Egiaren irizpidea, gizarte segientzan datza» (**Quatre essais philosophiques**, pag, 4, éditions en langue étrangère, Pekin, 1966).

Eta beste batean, gai hau luzeago honela aipatzen du: «Giza-ezagumenak, segientzaren galbahitik igarotzean, beste guzietatik bereziki

oraiko galbahitzean, urrats bat eman ohi du. Eta galbahitze honek bakarrik lehendabizikoaren (gaitik espiriturako urratsa adierazten du) balioa frogatzen lezake, hots, mundu objektibuen pentsakera bilakatzean egosirikako, ideiak, teoriak, planak, ekintza bitartekoak eta abar, egia edo gezur diren; egiaren frogatzea egiteko beste biderik ez baidago». (ibid, pag, 150)

Lehendabizi, Mao-ren «egia» konzeptua eztabaidatzekoa dala adieraziko dut. Baina, orai hori beste gabe ontzat emanik ere, bere egia frogak adierazten duan errealidadearen frogatzekotz noraino balioko dan aipatu nahi dut. Mao-ren irizpidea frogatzea igaro ez duten errealidadeak neurtzeko baliokoa iruditzen bazait ere, frogatzea igaro ez dutenak onhartu edo deuseztatzea, arazo danean, besomotz dela esanen dut.

...
Eta gure gaurko euskal arazo asko, frogatu aurretik aukera beharrezkoak dira. Honela bada, utopi sortzaile maila igaro ez duten giza esperientzi litezkeanak gizatiar edo gizagaitz izanen diran jakitea ez da erreza.

Bainan, orai funtsezko dudan ene harira loturik, kulturatzeko mugaketen irizpidea agertzeko, Robert Lafont-en zerbaitez serbitzea egokia dala iruditzen zait: «Eskualde iraultzak (bere utopi-sortzailea honela deitzen da) gure uler-moldean, gizonaren bi joera funtsezko, ekintza historikoaren esamainatxoan jartzen ditu: batetik, lur batean itsatsiaz (lur geografikoa ezetik gizatiarra aipatu dugu) seguridade materiala ta egokitasun materiala arkitu da; bestetik, mundura, hots, norberaren zibilizazioarena hainbat besterenaren ezagumenera irikiatz, eskuarteko materialak eta intelektual hedatzera iristea da.

Azaleko analisis, bati bi joera hauek aitziko agertuko zaizkio.

Baina, direla kulturaren sortzaile haundiak, artistak, filosofoak, jakintsuak, idazleak, hots, molde hauetako zenbait personetan, anhitz bider bat emanak dira. Anhitzek bere aberria, etniko hizkuntza ta bere kultura hartu duten Herria maitatzen jakin dute. Eta honez gainera, bere lana mantendu edo bere jakintza zuzenduko zuan irakaspenaren bila joaten jakin dute» (*La révolution régionaliste*, pag, 246)

Eta areago honela laburtzen du guztia hau: «Gizon berriak, sustraitua ta kosmopolita behar du.» (ibid, 250 horr.)

Ene iritzian ez dago kulturatzearen muina hobeto adierazterik.

Eta guzti hau zerbait gehiago hedatu nahirik, norbera kulturadun bilakatzea ta Herri bat kulturadun izatean dagoan alde, bereziki adierazi nahi dut.

Herria kulturadun ez izan arren zenbait jakintsu horretara iritxi baidateke, nahiz alde untziz ahal ez izan. Zeren, zenbait gizon horretara iritxi dala ukatzea litzake, bestela.

Gainera, gure kultura-irizpideak, norbera-herrikide du hasera-funtsa.

Aitzitik, kultura helburu ideal baten sinonimuztat hartzen dutenentzat, gure norbera-herrikide funtsa, helburu hautatu horren unibersal-keria pean galtzen da.

Halere, Herria kulturara ekartzea, gizonak herrikide izanik kultur-dun ditezen, gure helburuaren muina da. Eta helburu berorren logikak, gure kultura unibersala ta herrikoia izanik, norberatasunaren mugaren mugatik at egiten du.

Eta Herri-kultura molde hauetan proposatzen zituzten joera bi, nahiz bakarka ta helburu oso bezela bakoitza aipatuak izan (hontan dago berauen zapuzkeria) gogoratu nahi nituzke. Zeren, gure kulturatze-mugaketa bi joera hauek, elkaturik diranean, egoki agertzen baidute.

Espainiako herriarentzat Unamuno euskaldun erdoitu ta hil harek, alde batetik, eta Ortega Gasset-ek bestetik proposatutako haietaz ari naiz.

Ene aburuan, hauetako bakoitzak kulturatze oso bezela aipatzen zuan egituma, bienakin bat egitean, gure kultura proposamenduaren antzo gertatuko litzake.

Honela Unamunok, (eta hau gizon honen aurkako ukoaren seinale da) bere Herriarentzat ukatzen zuan gauza bera, Espainia kulturadun bilaka zezan absolutu bezela ezartzen zuan: **bera bertako lur eta gizartean itsasteak bakarrik ekar zezakeela**, zion.

Gure kulturatze-egitumaren lehenbiziko atala ta funtsa!

Ortega Gasset-ek, berriz, **Herri helduagoen esperientzitan murgilduz bakarrik Espainia kulturatu zitekeela**, zion.

Gure kulturatze-egitumaren bigarren atala ta funtsa!

Baina, hala batak nola besteak ezin zituzten bi funtsak elkartu. Eta egun ere Herri-bilakatze askoren eritasuna hontan datza.

Euskaldunok oraino ta betiko gure kulturatzea bi funtsak hauetan finkatu behar dugu. Eta honuntz ezker aitortu beharrean nago, gure herrikiden artean zenbait burkide honetaz jabeturik, Herri-burruka zuzentzen ari dala.

Halere, euskal jakintsu-gai guztion errailetan tinkatua behar du ikusmen hau, gure jakintsu lanak emankor ditezen.

Gure gizartean behin ere ez dedila gerta Nietche-k ironiz bere garaieko Unibersidadeagaitik zion hau: «Egungo beharrak betetzea, ahalik eta denbora gutxienean eskuak orrean ezartzea, guztizki zuzendu behar dira gizonak. Heldu baino lehen edo behin ere heldu ez ditezen, lantegietan guztiekiko onurarako behar dira, aitzitik indar-mordo bat lanaren merkatutik zehartzea lujo bat izanen litzake». (ibid, 313 horr.)

3) GURE EUSKAL-HERRIA KULTURATZE HONETARA NOLA BIDETU?

Gizona kulturadun bilakatzeko lain dan Herri kulturadun bat bilakatzeko, bi funtsetan finkatu beharra dagoala adierazi dut.

Orai bi funts hauen bilakatzeko ahalaren adierazleetakoa bat izanik ideia-emaitzak geureganatzeko lanabes diran liburuak, zer mailatan dauden gure Herrian aipatuko dut. Zeren, jakintsu-gai diranak nola zuzendu agertu dutelarik, nola kultur-espirtua eskurakor sortu aipatzea beharrezko da. Izan ere, gure Herrian kultura-arloan munduan emandako urrats anhitz kultura materialetik at ez baidira eskuko.

Gure Herri-funtsa erdietsiz gero adierazten enseiatu diranak aztertuaz hasiko gera.

Eta hasten bagera hasi, lehenbiziko begi-irikitzean aberastasun batzuk sare bestekikor batzuetan saretuak eman digutela ikusiko dugu. Aberastasun hauek gure herritasunaren erraiak agertzeko zenbait jakintsuk egin dituan azterketetan dagoz. Adibidez, zenbait historiako, etnologiako, antropologiako, ta soziologiako azterketa.

Halere, lan hauek, gehienez, igarora agertzea helburu izanik, gaurkoarekin lotkiagabe izateko arriskua dute, zeren, horren ondoren egungo Herri-segientza arras gutxi miatu da.

Baina, egin dan guztia hau gure Herri bilakatzeari dagokion jakintza lan oparoena izanik ere, sare bestekikor batzuetan saretuta agertzen zaigula esan dut. Sare bestekikor hau, jakintsu hauek erabili duten hizkuntza lanabesa arrotzari deitzen diot.

Gure euskera-lanabesa Euskal-Herriko gizon bilakatzeko paregabe ta (izatetikakoa izanik) truka ezinekoa baidugu.

Gainera, guzti hau euskera-lanabesean ez dugun bitartean (lehenbiziko Herri funtsa finkatzeko izanik), ez gera behin ere gizon kulturadun bilakatzeko ahal eta lain dan Herri kulturadun bilakatuko.

Halere, gure Herri-funtseko bidean osotasunaren osotasunez eginak diran zenbait lan ere ba dugu, nahiz urri ta eskaxak izan.

Hauetako batzuk, denak agortzeko asmorik gabe bedere, aipatzera ausartzen naiz: Azkueren **Euskal-Herriaren jakintza**; Jose Migel Barrantiaranen **Euskal-Herriko lehen gizona**, Manuel Lekuonaren zenbait historiako enseiu ta abar.

Baina, ikusia dago molde honetako lan anhitz behar ditugula ta batik bat egungo Herri kurpilean biziki itsatsiak.

Beste jakintza herrengara bat egundo Herri-segientzaren bereiztasunak-funtsak miaturik, utopi-sortzaile ahalikakoetara Herria eramaten enseiatuko dena behar dugu.

Eta molde honetako lehenbiziko lana agertu berria dugu: Mikel Urkolaren **Sekularrak apaiztu** da bera.

Jakintza-herrengara honetako miaketak direla: ekonomikoak, soziologikoak, antropologikoak, elertikoak, eskulturakoak, eta abar, euskaldun jakintsu-gai diranen ahalegin eta txinta guztien beharra dute.

Eta kulturaren bigarren funtsari dagokiona gure Herrian zertan daztan aztertzean, bera ere ezer gutxi landua dagoala jabetuko gera.

Funts hau, beste herrietan gizatiar maila iritxi duten esperientziak geureganatzean dagoala gogoratuko dut.

Azterketan enseiatzean, gizatiar diran esperientzi hoietatik, ideologiaz saretuak batik bat geureganatu ditugula jabetuko gera, Orai, liburuak geuretzeaz ari naiz.

Baina, giza-mailako bilakatu diran bizi-moldeak oro ez dira ideologia garatuak izandu. Aitzitik, gehienez emaitza gizatiarrak (bere nor-tasunean inungo ideologi-sare gabe) ale garbiko ta morkots gabe izan ohi dira.

Eta oraino kultura-funtsa hau iritxi nahirik, gure Herrian egin diran liburu-itzultzeak, hoietako ezer gutxi geureganatu digute. Ondorioa da, jakintsu-gai diranek, kanpo hau ere basamortu arkitzen dutela.

Halere, egungo zenbait idazle, batik bat artikuluen bidez, egun gizatiar gertatzen diranen berri ematen hasiak dira, ta Herri arnasaren seinaleztat hartzen dut. Baina, benetako sakontasun batez betiko Herri-bilakatzearen funtsa itsatsi nahi badugu, indar trebetsu batez hontan ere enseiatu beharrean arkitzen gera.

Eta guzti honek galdera praktiko-praktiko batera eramaten gaitu: aipaturikako bi funts hauek bilakatzeko, euskal jakintsu-gai diranak nundik hasi behar dute?

Zeren gure hizkuntzaren bilustasuna ta aipaturikako jakintza espezializaturako gure usantzarik-eza ta ohikunde-gabetasuna kontuan izanik, zuzenki enseiu-sortzailetan murgiltzeko ahalmenik bai al dugu?

Guzi hontan, ene iritzian, gauza bat dago ziur: eztabaida utopiko bat sortzeaz ezer ez dugula irabaziko, bide errez eta egoki bat aukeratu beharrean gaudela balzik.

Eta bide errezena, nahiz bera ere gaitza izan, ondoko honetan dago-lakoan nago: beste herrietan zaldunki eraman dituzten esperientzi hoietatik, unibersaltasunean gizadiarentzat garatu diran gai guztietako liburuak aukeratuz gero gure hizkuntza lanabesean Herriari eman.

Bestetik, lan-molde hau baino hoberik hizkuntza lanabesa hertsitze-ko ez dagoalakoan nago. Eta, egun, hizkuntza hertsu beharra dugu, sako-na dan ezer sortzea iritxi nahi badugu. Honea, gainera, tiro batez bi txori hilko genituzke. Zeren, batetik, gure kultura-mugaketan aipaturikako bigarren funtsa mugatzen arituaz; bestetik, eta une berean, gu-

re Herri-kulturaren funtsa dan hizkuntza-lanabesa haurtzarotik ateraz gero, hizkuntza heldu ta sasoiko bihurtuko genduke.

Eta gure jakintsu-gaien artean ideia hau kokatuko balitza, lan honetarako guztiz liberatuko litzaken talde bat ahal izanen litzake. Eta Herri-burrukaren burruka praktikiko-praktikoan liberatuak beharrezko ta ahal badira, era berean Herri-burrukaz jakintza-mailako burrukan ahal eta beharrezko diralakoan nago.

Bestetik, atzerriko lan-emaitza gizatiar bilakatu diranen itzultzaile talde honek beste herrikideentzat hizkuntza prestatu ezetzik, bere buru, moldean bilakatzea urrengo urrats batean itzultzeko garaitua izanen luteke. Gainera, bide hau ez da traba enseiu berri gehiago une berean ager ditezten: hala olerki arloan, hala antzerkian, nola beste enseiu lan zenbaitetan. Aitzitik, giro honek berak guzti hoiiek indartuko litzukelakoan nago.

Euskal-Herria kultura gizatiarra dariela dauden iturrietara itzuli deguzun: negu ta uda oparo ta eze diranetara. Ur faltaz Herria ez dedila itto!

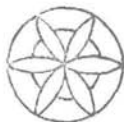
BESTE ZENBAIT LIBURU GAI HONTAZ

- 1)—R. LINTON, Les fondements culturels de la personnalité. Paris, Dunod, 1959'an argitaratua. 139 horrialdeek osatzen dute.
- 2)—MARGARET MEAD, L'étude du caractè nacional. in LASSWELL et LERNER, Les sciences de la politique aux Etats Unis. Paris, Colin, 1951, 105-132 horrialdeetan batik bat.
- 3)—Clyde KLUCHOHN, Le concept de culture, in LASSWELL et LERNER ibid, 133-152 horrialdeetan.
- 4)—Mikel DUFRENNE, La personnalité de base. Paris, P.U.F. 1953, 344 horrialde ditu.
- 5)—Geza RHEIM, Psychoanalyse et anthropologie. Paris, Gallimard, 1967.
- 6)—Claude LEVI-STRAUSS, Les structures élémentaires de la parenté. Paris, P.U.F. 1946, 636 horrialde dauzka. Lehenbiziko atala **Nature et culture** izendatzen du.
- 7)—Jean STOETZEL, La psychologie sociale, Paris, Flammarion, 1963, 316 horrialde.
- 8)—Alex INKELES, The study of Modal Personaity and social cultural systems. in LINDZEY, Handbook of social psychology, Harvard University Press, 1954, 997 garrengo horrialdetik 1020 garrengo horrialdera.
- 9)—J. POUILLON, Sartre et Lévi-Strauss, L'arc n.º 26, 56 horrialdean eta urbilekoetan.
- 10)—Jordi VENTURA, Les cultures minoritaires européennes, Ed. Selecta, Barcelona, 1963.
- 11)—Henri LEFEVRE, La vie quotidienne dans le monde moderne, Ed, Gallimard, 376 horrialdeek osatua dago. Azken atala honela izendatzen du: **Vers la révolution culturelle permanente.**

Jokin Apalategi

NOTA LABURRAK

KULTURA ETA DOGMATISMOA



Santamaria-ren JAKIN 33-koa izan da, ziur, azkenaldian eskue-taratu dudan irakurkizunik atseginena. Hitz gutxi ta argi asko.

Zertxobaitek despistatzen du, halare. Kultura da...: eta kulturak zer izan behar lukean azaltzen da. Benetan, kulturak «ziurtasun-xistima» dirala esango nuke nik, izan beharko ez balute ere. Santamaria-ren artikuluaeren ondoren irakurtzen jarraitzea aski da hori ikusteko: Oiarzabal-en idaztitxo.

Ziurtasun-xistima horiek, batzutan eta gehienetan, norberaren tradizioan aurkitzen dira: politikazko, zoziologiako ta beste Nolanahiezko tradizionalistak hor. Beste zenbaiten talde ttikiago bat ausartzen da, xistima hau arbuiazten baina beste xistima bati atxikitzen zaio. Literaturan egunoroko ogia dugu hori. Erljioan klasikua izan da: katoliko izateari uzten ziona filosofia eskola batera edo protestantismora iragaten zan. Eta politikan ez da bestela. Oiarzabal-en lanean irakur ditekean Oinatibia-ren gutuna lekuko: ba da oraindik federik Israel-en (politikazko fedeari ez zaio dotrinarik falta).

Sobietarrek beren arrazoiak izango dituztela Txekoslovakia-ko zapalketa egiteko, hori ba zekien tontoenak ere. Erantzuna harrigarria da, benetan; gure denporako dotrinan ikasten genuen hura bezain harrigarri: Doctores tiene la Sta. Madre Iglesia que os sabrán responder... Nohiztik «mixterioak» politikan? Ez dakit ba, politikazko kultura «ziurtasun-xistima» bilakatu zanetik ez bada....

Nire ustean: gaurko komunismoari akatsik bat, bat bakarrik, ere ezin ikusi diona — alde onik aitortu ezin diona bezalaxe (eta ez erretorikazko aitortzarik, konkretua baino), «ziurtasun-xistima» baten kabi epelean dago. Edo-ta izugarri optimista da. Baina holakoak zenbait diran ba-daki Santamaria-k nik baino hobeto.

J. A

EUSKAL JACOBINISMOA



Nere adiskide Jose Luis Lizundia asko asarretzen da bizkaitarren artean eta gipuzkoarren artean, beste edozein euskaldunen artean bezala, diferentziak egiten norbait entzuten baldin badu. Eta arrazoi guztia duela uste dut. Batasunaren orduan, eta batasunik gabe ezin biziko gera, partikularismoak ez dira bidezkoak.

Nolabaiteko euskal jacobinismo baten beharrea aurkitzen gerala uste dut. Nazio bat sortzerakoan edo sendotzerakoan, iraultza bat jaiotzerakoan edo bere oinharriak jartzerakoan jacobinismotik pasatzea premiazkoa izaten da. Euskaldunok ere, euskaldun-herri izan nahi badugu, lehendabizi euskaldun izan behar dugu. Gero gerokoak. Gure Herriaren batasuna, gaintasuna ta izatea gainontzeko bereiztasunen gainetik jartzen ez baditugu, ez dakit nola ahal izango dugun bizitzen jarraitzea. Lehendabizi ifarrekoen eta hegokoen, gipuzkoar, arabar, nafar eta abarren arteko diferentziak ikusi ondorenean bakarrik planteatzen baldin badugu gure eginkizuna, gure herri-gintza, ez dugu sekulan hau eskuratuko.

Jacobinismoaren arriskuak eta, batez ere, honen usu txarrak ez ditugu ahaztu behar. Dakigunez, usu hori zitalena beste herriak menderatzeko medioan bihurtzen danean izaten da. Zenbait euskaldunek ondo dakite hori. Zenbaitetan, nazioartekotasunarekin bezala, jacobinismoak imperialismoren bat edo beste estaltzen du. Gure artean horrelako zerbaiten arriskua ba dela ez dago ukatzerik. Gure Herriaren batasunaren izenean, gerta diteke norbaitek bestea menderatzea. Inola ere ez dugu ahaztu nahi hori euskal jacobinismoaz mintzatzen geranean.

Hala ere euskal jacobinismo bat, batez ere gure Herriaren batasunaren sinistea, euskaldun izatea, gipuzkoar, bizkaitar edo beste edozein probintzialismo baino lehenago izatea.

Jacobinismo honekin batez ere joera bat azaldu nahia. Ba dakit gainontzeko errealitateak ez dagoela baztertzerik. Lapurtarra edo arabarra izanaz dela norbait euskaldun. Baina gure Herriaren une larri ta garratz hontan huskeriak dira hoiak guztiak. Momento hontan, bizi edo hil den une hontan, espirituz euskal zentralistak eta jacobinoak behar dugu izan. Ifarrekoak, hego aldekoak, mendabalekoak eta eguzkialdekoak. Bakoitza bere giro ta zirkuntantzietan, baina euskalduntasuna lehendabiziko lekuan jarriaz.

Gero, arriskua pasatakoan, garratzasun hori menderatutakoan, eztabaida izango dugu elkarren artean, jacobinismoa uxatuko dugu. Baina gero. Orain hori egiten ez badugu ez da geroko hori izango.

R. A.

STEINBECK HIL DA



John Steinbeck, 1962-ko literatura Nobel Saria, hil da. Eta ez da hil haren «Iraren mehatsak» nobelak pensa-arazi zezakean eran. Nobela hura iskribatu zuenean, Dreiser eta batez ere Sinclair-ek hasi zuten «amerikatar errealismoa» erabiliz, idazle konprometatutzat hartua izan zen. Baina Steinbeck-en postura, salaketa eta denuntzia, liburu harekin bukatu ziren. Idazle errealistek duten arriskuan erori zen: lirismoa errealismoarekin nahastea heien nobelagintzan. «Iraren mehatsak»-eko personaje bortitzak, «Tortilla flat»-en ahul eta bitxi bilakatzen dira. Steinbeck ez da jadanik Amerikako sozietatearen testigu eta lekuko.

Urteak aurrera, haren traiektoira okertuz doha eta «Eden-aren ekialdean» mistizismo gazi-geza bat nagusitzen zaio. Personajeen portaera ez da egoera sozialaren ondorioa. Ondorengo obretan ikusten denez, konserbatzaileen boz fidel eta leiala izan zen bere bizitzeko azken urtetan. Azkenik, Vietnameko gertari buruz denok ezagutzen dugun postura hartu zuenean, amerikatar inperialismoaren defendatzaileen lerroa luzatzera pasa zen.

Orain, 1939-an «Iraren mehatsak» iskribatu zuen idazlea, eskuindar akusa zioarekin hil da, duela hogeitabost urte bizitzearen eta progresoarean borrokarako galdu eta hil zena.

I. S.

GAURKO GAI BAT



Jesukristo ez zan politikan sartzen. Apolitikoa zan. «Indiferentista» zan, politika sailean.

Horixe esan zaigu amaika bider.

Baina ez da egia. Iritzi hori oso okerra dala uste dut, eta kalte handia egiten diola Kristoren mandatuari.

Israel teokrazia bat zan, mundu guziak dakianez. Teokrazia batean ezina da erlijio postura ausart bat hartzea, politika sailean ondore astunak erakarri gabe.

Gure egunetan, esate baterako, Rusia teokrazia bat da, nahiz ta Jainko gabeko teokrazia izan. Hori dala-ta ezina da gaurko Rusian filosofia, zientzia, kultura edo erlijio sailean postura ausart bat hartzea politika sailean ondorioa sorrerazi gabe. Arrazola dute, beraz, beren aldetik, hango agintariek, in-

NOTA LABURRAK

teletualak estu hartzen dituztenean. Oroi dezagun Lysenko biologozailearen afera famatua. Lysenko bera, bere biologiako teoriak gatik kondentatua izan zan, Estaduaeren erlijioaren kontrako ziralako.

Eta, nork ukatuko du Kristoren postura ausarta zanik?

Garai hartan erromarrek Israel guzia okupatuta zeukaten, Judea ta Samaria zuzenki, Galilea ta Perea berriz, Herodes Antipas erregearen manuz. Judeotarrentzat erromarrak ez ziran bakarrik politikako etsai, baizik Jainkoaren etsai, erlijioako etsai. Bata eta bestea gauza bera zan, hain zuzen, beren errealitatean.

Pilatosen gobernuari buruz pasadizo batzuk kondatzen dizkigute Flavius Josefus eta Filon historiozaileak. Kasu guzietan —nahiz Kaisaren iduriaren aferran; nahiz «Korbanas» zeritzan tesoro sakratuaren lapurtzean, Pilatosek berak hartutako, «acueducto» bat eraikitzeke; nahiz Garizim zalako mendian konzentrazioaren kontrako zigor izugarrian, edota galileotarren masakratzean bertan— kaso guzietan, politika ta erlijio arazoak guztiz nahastuta zeudela ikusten dugu.

Gauza bera gertatzen zan alderdi edo partiduetan. Politikako alderdiek erlijioako sekta itxura zuten, bata eta bestea berdinak ziralako. Alderdi bakoitzak erromarren alde edo erromarren kontrako postura hartzen zuen, eta hartze honek bi arpegi zituen batean, erlijio aldetikakoa eta politika aldetikakoa, guztiz berezigtzak.

Saduzeoak, esate baterako, erromarren adiskideak izan ohi ziran, Israel herriaren personalitateak bost axol zien, Bibliako fedea galdua zuten eta helenismo-zaleak ziralako.

Herodetarrek ere, erromarren joku politikoa egiten zuten, abantaila, ohore eta ogibide onenak lortzeko. Ez praktikatu, baina erlijioaz baliatu, bai, beren xede ta helburuak lortzeko. Azeriak bezala ibiltzen ziran beti, deus ateratzeko modua bilatzen.

Saduzeoak eta herodetarrek kolaborazionistatzat har ditzakegu.

Fariseoek, berriz, erromarrak ezin zituzten ikusi. Hauen kontra azpi jokia egiten zuten gehienetan. Baina beti legezko bideetatik, arpegirik eman gabe, eta arriskurik ez. Reformistak ziran eta garbizaleak.

Azkenik, zeloteak, aberatsen eta erromarren etsai amorratuak izan ohi ziran. Aberri-zale amorratuak, eta iraultzegileak. Erromarren kontraz istilu ikaragarriak antolatzen zituzten, biolentzia ta harmak erabiliaz.

Ikusten dezutenez, sasitarte hartan, politika gabeko erlijioako postura uts bat hartzea ez zan posible. Nola izan liteke Jesukristo ertzean gelditzea? Nola

izan liteke Berak: «Erromarrak? Ni ez naiz sartzen prolema hortan, neri ez zait beatzen...» esatea? Beraren irakaspenak ondore politikoak izan behar zituena, nahi-ta-nahiez. Berak ondo zekien, baina momentu guzietan postura hartzen zuen, zuzenbidearen alde, batere beldurrik gabe.

Gaurko esejetak «Kaisari Kaisarena eman eta Jainkoari Jainkoarena» esan famatuari interpretazio berri bat eman beharko liokete. Baldin, Frantziako okupazio garaiean alemanek moneda kuinatu izan balute, eta Maixu bati norbaitek «alemaneri zerga pagatu behar al zaie?» galdera egin izan balio, zer erantzungo zion Maixuak? «Diru hori alemanek berek egin dute, ez da gurea, naska egiten digu. Emaiezute beraz ekarri duten bereri».

Agiria da pasadizo hori bi botereen arteko har-emanerako eredutzat hartzea zuzenik ez dala, Kaisera okupantea zalako eta judeotarrak arrotza bezala nahi-ta-nahiez ikusi behar bait zuten.

Jesukristo hitz guziek politikako oiartzun bat izan behar zuten, bortzaz. Adibidez, Berak «zoritarrekoak zuek aberatsak!» esaten zuenean, ez zan aberats abstratu batzuetaz mintzaten. Berak salatutako aberatsak bere aurrean zeuden, herodetarrak, saduzeoak eta, batzuetan, fariseoak ziran. Jende konkretu ta jakin bat eta ondo instalatua gainera. Hori esatea ez ote zan politikarik izango? Madarikazio hoiek botatzea ez ote zan politikatzat hartuko?

Argi berri batez begira behar da Jesukristoren ekitea. Ez zan, ez, estratosferan. Eta horrengatik il zuten.

Jesukristo politika gatik salatua izan zan eta kondenatua, judeotarren erregea izan nahi zuen salaketagatik. Egia zan gainera, garai batean, gutxienez, errege egin nahi zutela. Orduko politikalariek Jesukristoren hitzak eta obrak zentzu politikoa zutela soberaz zekiten. Zeren Jesukristo ez bait zan «neutralistaren bat», hainbeste bider esan diguten bezala. Politika sailean postura garbi bat hartzen zuen, nahiz ta askok, «distingo» ta ezberdin asko sartuaz, ezagutu nahi ez izan gure egunetan.

K. S.

Gaurko "Nota laburrak" idatzi dutenak, hauek dira: Rikardo ARREGI, Jose AZURMENDI, Karlos SANTAMARIA, Ibon SARASOLA.

KRONIKAK

Esperimentalismoaz, poesian

Poesiarik idatzi dutenek eta poesia-kritikalariek, mesedez, ondo egingo dute idazlan hau irakurtzen EZ badute. Ez dago haientzat idatzita, ez lukete ezer interesgarririk eta ez berririk aurkituko. Dixi et salvavi animam meam...

Poeta jaio egiten dala uste dutenentzat garbi gelditu behar luke: jaio danok egin gera, baina inor ere ez da poeta jaio. Dohain ta abantail suertez, bai, ezin ukatuko da hori. Abantailik handiena, halare, jairoz gerokoa da: enpeinua ta lana. Jakintzan bezalaxe pinturan, eskulturan eta poesian ere, ezer berririk idoro nahi bada saiatu egin behar da, —esperimentatu. Poesiaz hitzegiteko, guztiek dakite azkenaldian saio ugari ta bortitzak egiten ari zaiguna: batzuek hasarrez, itxaropenez bestek eta gehienek bizkarra jaso ta ezin ulertuz begiratzen dituzten esperimantuak. Lan honek batez ere azkenekoak dauzka begian.

Entzun-poesia

Hizkuntzan ba dira esaera batzuek, konzeptuzkoak izan gabe, konzeptuak adieraz ditzaketenak: dinbi-danba, zirti-zarta etabar. Onomatopeiaok hizkuntzaren lehen-faseari dagozkiola esan gabe (ez baitago pentsatzerik, tximu izatetik gizontara iragan ginanean holakoxe hizkuntza erabili ohi zanik!), guztiok ezagun ditugu onomatopeiak izanik ideia-bide diran hitzak: irristatu, zaplaztakoa, purrustada etabar. Baina hitz gehienen hotsak ez dauka gauzarekin zer-ikusirik, gauzak atzeman ere ez ditugu hotsaren edo belarrien bidez bakarrik egiten-eta. Baina, zergatik ez jakin arren, ezta nundik ere, gauzen izenek hots bat daukate.

Beraz, hizkuntzak ba ditu estructures edo egitamu fonetiko batzuek, berezkoak eta, errealidade diralako, zentzudunak. Eta horrekin batera,

keinuan ez bezala, hizkuntzan hotsa ta hizkuntza bera gauza berdina dira. Hizkuntza, formaren aldetik, hotsa da. Hizkuntzaren dohain hori, halare, kasi erabat ahaztuta dago poesian, poesiarik gehiena irakurri egiten baita, ez entzun. Alegia, norberaren kolporako irakurri. Orduan, **entzuteko idatzi dan poesia** errainu hutsean gelditzen da, irakurri egiten bada. Poetak ez dio irakurleari **hitz** egiten, keinu baizik... Galera honen aurkako saio batzuek ezagunak dira, Rubén Darío esaterako, eta joera hontatik ekin dio gaurko espermentalismoaren alde batek. Poetak **idatzi** egiten duelarik, baina poesiak **entzuteko** dirala uste baitute poetaok, partitura antzeko «poesiak» idazten dizkigute, —«irakurlea» entzute hutsera behartzeko. Adibidez:

xxiiiiiff ... tiii - tooo
 too, de de de de,
 tiideee,
 krrrr, krpa - pa pa, de de
 de xiiiiff, xiiio, krrra, a, a
 aaa, dei tiii a.

—Baina hor ez dago hitzik!, esango da. Hortxe datza espermentalismo honen radikaltasuna, hain zuzen... Nik neuk ez dut sekula ondo ulertu, baina poesia honen asmoa zera omen da: hizkuntza berri bat sortu; eta poesian, poesia guztia estruktura fonetiko hutsera bihurtu.

Nik entzun dudana joera hontako rezitalik amorratuena lantegi batean izan zan. Bi poeta gazteren «obrak» rezitatu ziran (ezin esango da inola ere irakurri ziranik!) eta ez zegoen «hitz» kristau bat bakarrik. Poesien izenburuak, halare, hizkuntza «burgesean» zeuden, eta haietako batenak (agian goiko horrexena izango zan) honelatsu zion: Vietnam —pakearen alde— hilobien handikaldetik.

Presentatzaileak esaten eta esanberritzen eta berriro esaten ziguenez, poesiako hizkuntza klasikuari ikaragarrizko kinka sortuko dion espermentalismoa omen da hau. Poesiaren formarik garbiena ta poesiatsuen. Poetek berak azaldu zigutenez, berak ez dute besterik nahi, partiturak idatzi baino.

(Nik neuk ezagutzen dut formalismo radikalago bat, hotsa bera ere formalismo hutsean uzten duena, latinaren metrika ikastekoan erregatu arte saiatu arren ezin ikasi nituen arau haietan: —vv ...).

Goiko poesia hura hizkuntza orokorrean dago, — egileek, azpimarkatuz, ziotenez langileriaren eta eskolatuen arteko hizkuntza-aldea berdindu nahi baitute. Hain radikala ez dan beste poesia batekin jarraituko dugu (kainabera arteko txorien kanta berri nahi du hasierak).

Cippa i cipp: e come ier,
 come incoeu, come diman,
 ...su, o sô, o trotta-pian,
 su, ven foera di riser,

su, ven su!... (Lirin... liran...)

Delio Tessa-ren **Lacciarela-ko nire osaba arrantzalearen eguna** poesia ezagunaren hasiera da hau.

Orain bi urteko eguerrian euskerazko abesti hau entzun nuen: Ai Anton, Ai Anton — ate ondoan or konpon! Lastimarik —pentsatu nuen— adierazten du «hor konpon» horrek zerbait konzeptuzko: bere eginkizun eta itxura guztiagatik hots-adberbio soilia dala esango litzake. Esango balitz bezala: mailuarekin dinbi-danba.

Eta hau da espermentalismo honen beste alde ohargarri bat. Hain zuzen, gauza agiria da, poesiaren estruktura ta poesiako hitzen estrukturak bereizi behar dirala beti poesian. Eta berdin ezaguna, hitz batek, hain zuzen bere estruktura fonetikoagatik ez konzeptuagatik, poesia guztia bere inguruan bil edo estruktura dezakeala (laister ikusiko dugun Ungaretti-ren poesian bezala).

Herri xehearen hizkuntza askozaz ere zauliago da, alde hontatik, jeneralki idatzi izan ohi dan hizkuntza profesionala baino. Esate baterako, igaritatik zetoeneri galdetzen genienean olatu handiak al zeuden, erantzuten zuten: be, xipli-xapla... Delio Tessa-k argi esaten zuen irakasle bat bakarrik ametitzen zuela: il popolo che parla. Baina ez herriaren hizkuntza kopiatze hutsez, egiten da poesia. Tessa-ren beste esaera hau espermentalismoaren paradigma bihurtu da, behinolako euskal idazle garbizaleak mila bider madarikatu dituen honentzat bai nahiko harrigarria (perspektibak!): «Le più belle, le più efficaci parole rimangono, se ne vano le altre. Il popolo non teme i neologismi; li ama, li cerca, li forma. Una lingua senza apporti è un organismo che vive di cellule morte». Tessa-k, aldiz, zelula biziekin egin nahi zuen poesia.

Zelula biziok, eta herriaren hizkuntza bizia, poesian baino sartuagoak daude nobelan. (Sartzeko modua ere ez baita berdina!). Teatroan ere bai. Ez da kasualidaderek, gaur, askotan behintzat, poetarik bikainenek teatro edo-ta irrati-teatro (sariago) ere egin izana. Hortakoz, espermentalisten poesian agirikoa da teatroaren eragina. Eragin hau poesietan baxter-oharrak idazteraino doa, teatroan bezala. Delio Tessa beraren **La Corridora di Veggett** (aguretxoen pasilloa) poesia ikus di-teke holako bat:

KRONIKAK

Vun... dun... trii... quatter... hin sett
abaitt, sett uss
che...

questa però, l'ottava
ghe disen l'Adelina e l'è ona tosa
già
...

Kolpetxoka bezala irakurri, agureak
ibiltzez diran bezala.

Irakur bertso guztia boza altxatuz.
tosa eta **glà-ren** gainean pausa
bat egin bedi, erruki eskandali-
zatuz bezala.

Ez dago zer esanik, baxter-oharrak idazten zituena saiatu zela tex-
tua bera ere entzun-poesiaren moldean lantzen... Nahiz-eta Tessa ez
guztiz gaurkoa izan: 1939-an hil zan. Baina haren poesiak 1960 inguruan
argitaratu dira (liburu bat bakarrik argitaratu zuen bizi zala).

Kanpotik bakarrik, axaletik eta barnera sartu gabe, erakusten dut
guzti honekin esperimentalismoa, aitortzen dut hori. Izan ere, neure ta
irakurlearen zoritxarrerako, idazlan honen egileak ez dauka trebetasu-
nik batere itzultzaile bezala; eta hizkuntza arrotzen azterketa batek ez
luke zentzunik, lan honen asmoetarako.

Ungaretti-ren urrengo poesia-zatiak, agian, argitasun gehixeago es-
kein lezaioke arretaz irakurtzen (eta esaten) duenari. *Sensu stricto* es-
perimentalista izan gabe, argitasunik franko eman lezake ismo hari an-
tzemateko. **Finale** da poesiaren izenburua. Poetek asko erabili ohi du-
ten gaia da finale; eta azkenaren sinboloa adierazteko itsasoa aukera-
tzeak ere ez du jenialtasun apartekorik agiri. Itsasoa, **il mare**, bertso
guztien ohiartzun eta errepika da poesia hontan. Irakurleak ezagutzen
du holako zerbait, Iratzeder-en poesia batetik (**Itsasoa** izeneko hau,
zuzen oroitzen banaiz). Iratzeder-en poesian ere «itsasoa» hitzak ohi-
narri-betekizuna konplitzen du. Baina Ungaretti-ren itsasoa ta Iratzeder-
ena itsaso zearo bi (ezberdin) gertatzen dira: Ungaretti-renean, bes-
tean ez bezala, **il mare** izenburuaren ohiartzun gertatzen baita, bertsoa-
ren ohiartzun izateaz gainera.

Finale

Più non muggisce, non sussurra il mare,
Il mare.

Senza i sogni, incolore campo è il mare,
Il mare.

Fa pietà anche il mare,
Il mare.

Etc.

Poesia honen fonetika-jokua guztiz biguna da. Sekretu bat, halare (gehiago aztertzeko lekua ez da hau), agiri-agirian agiri da: i-a-e bokalek poesia guztia finale-ren epiteton bihurtzen dute, nahiz-eta hitz hau izenburuan bakarrik agertu.

Ikus-poesia

Izenburu honekin zer adierazi nahi dan somatzea erreza da. Baina ez guztia: poesia-esposizioak presta zitezkeanik ez zitzaion edozeini bururatzen... Norbaiti bai, otu zitzaion, eta hau ere esperimentalista-talde batean izan behar.

Ikus-poesiaren esperimentalismoa entseatzan dutenak ere, entzun-poesiakoan hasiera berdinarekin abiatzen dira: poesia irakurri egiten da. Poesiarentzat, ba, analfabetismoaren arazoa aldrebes agiri da, alegia, **superalfabetismo** bezala. Zer egin? Diranak diran bezalaxe hartu eta aurrera joan! diote hoek. Hitz idatziak personagabekeria (inpersonakeria) ekarri du. Hitz idatzia personaren gainetik jartzen da, berezko izate autonomoa irabazten du, gogortu egiten da, instituzio bat bezalako bihurtu. Gizonaren aurrez-aurre, fosil sakratu ta adoratzeko idolo itzultzen da. Beraz, hitz idatziari berari hieratismoa ukatu, hots, bizitza eman eta mogimendua ezarri, da poesiak egin behar duena.

Pinturan ezagunak dira collageak, egunkari-zatiekin-eta eginda. Horixe da bidea. Hitz idatzia ikusmenaren ahaltasunetan muntatu behar da, «koadro» batean koadratu. Poesia-irakurleari optika-bidez mintzatu behar zaio.

Poetaok atzera futurismoaren eta surrealismoaren hildoetara itzuli zaizkigu. Haien klasizismoaren aurkako protesta jarraitzen dute: poesia ez da **sol per domnas lauzar**, Giraud de Bornelh trobatzaileak esan ohi zuen bezala. Futurismoari ere (kubismoaren ondotik) higuin zitzaion klasizismoaren armonia hagoatua, txukun artifiziale, — eta mugimendu-aldien errepresentazioarekin atzematearen dimensio biziak, dinamikuak azaldu nahi zituen batez ere.

Ikus orain hemen Azeredo-ren ikus-poesiako esperimendu bat:

VVVVVVVVVV
 VVVVVVVVVE
 VVVVVVVVEL
 VVVVVVVELO
 VVVVVVELOC
 VVVVVELOCI
 VVVVELOCID
 VVVELOCIDA
 VVELOCIDAD
 VELOCIDADE

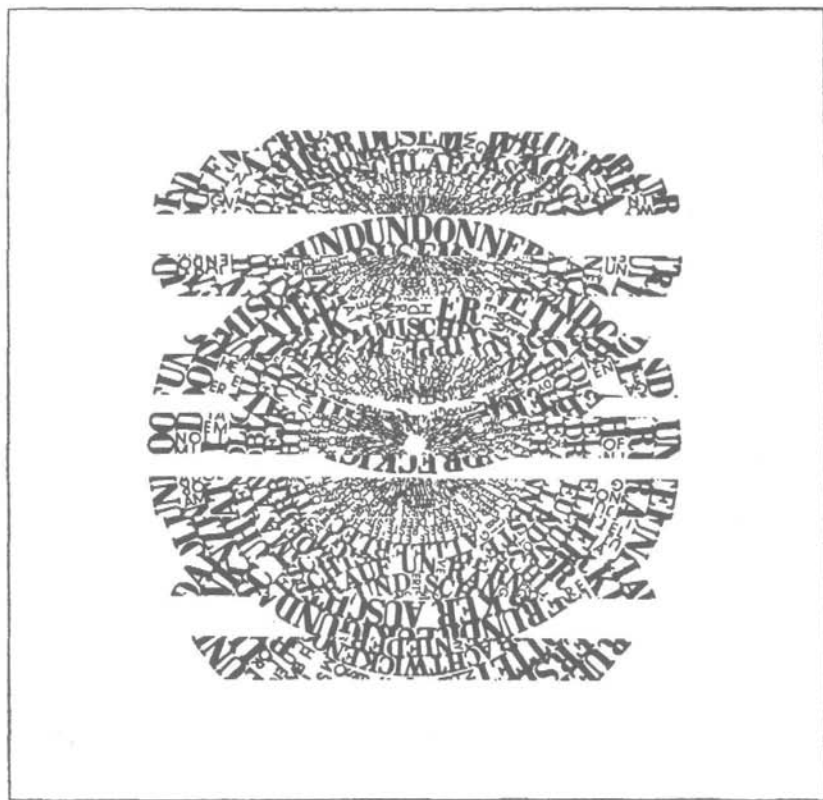
Joan dan neguan hilabete oso bat egon da zabalik Münster-en «visual poetry» edo ikus-poesiazko esposizio bat.

Mugimenduok gehienak Amerika-tik etorri dira, eta abangoardiarik ausartenak hantxe erne dirala azkenaldian, esan diteke. Jakina, esperimentalistak epaitzeko ez du balio literatur-jeneroen bereizkuntzarekin etortzeak, ezta arte-banakuntzarekin ere, haiek apriorizko irizpide bihurturik esperimentuok nehurtzeko: hau poesia edo-ta pintura, edo-ta apika biak batera ote dan... Banakuntzaok funtzionalak dira, ez derrigor ontasunaren edo arte-garbitasunaren nehurri. Zergatik pentsatu behar da musika hasi dan mugan poesiaren alorrak bukatu diranik? Horregatik Mike Weaver-ek banakuntza klasikuen aldean beste hiruko hau sortu du gaurko poesiarentzat: «visual, cinetic and sound-poetry». Ikus-poesian ez dago esan beharrik, ikus-faktoreak dira erabakitzaile, ta ez sintaxia-ta desintegratzerakoan bakarrik, idazkuntza bera munta-berritzeke ere baizik. Ni, berriz ere, azkenekoarekin bakarrik konformatuko naiz.

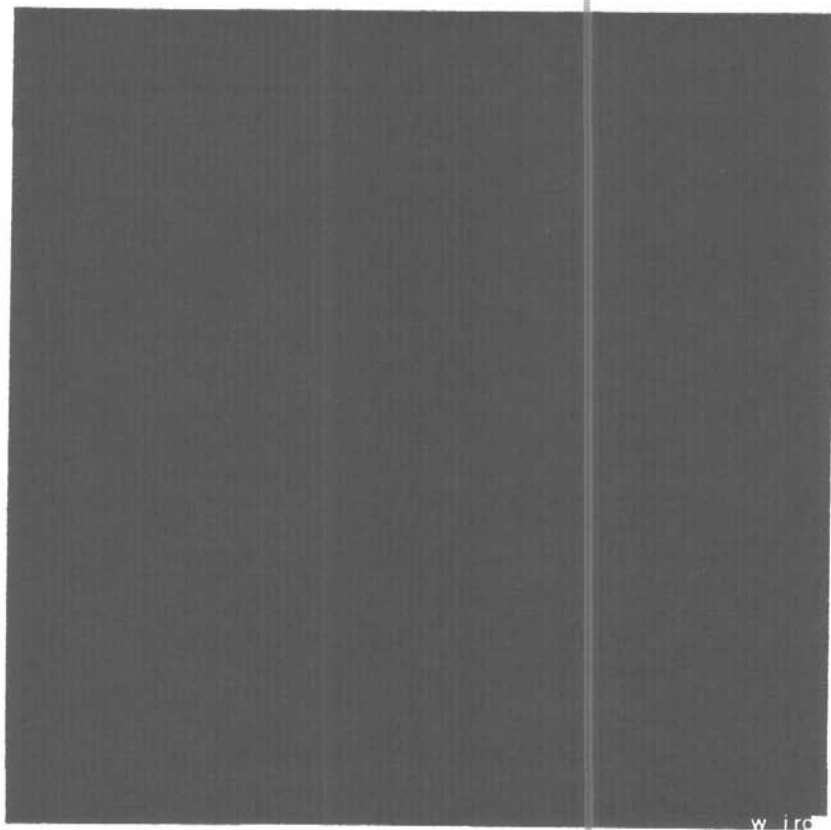
Hamabost urte-edo duela, eskolan genbiltzanean, Diaz-Plaja-ren liburuak genituen arestian ikas-liburu, eta iadanik ordurako esku-liburue-taraino iritxiak ziran esperimentalismoaren lehenengo susmoak. Han erakusten zizkigutenen antzeko saio bat, nire iritzian guztiz egokia, Sarasola-ren poesia batetik bilduko dut:

«Parkean,
 azkeneko horria
 herortzen
 dan
 bi
 tar
 tean...»

Hor ikus-metafora bat antzeman ezin duenari farrea besterik ezin eragingo dio Ferdinand Kriwet-en urrengoak:



Ikus-metafora esatean, esperimentalismoan usu aurkitzen dan esera bat moduztatu dut: metaforazko zuri-une edo huts-uneak (Oteiza-rekin oroitzen naiz). Adibide bat (radikaltxoenetatik biltzen jarraitzeko) H. Gappmayr-en «wird» poesia izan diteke (wird = izango da).



w i r d

Wird: hitz hau irakurtzen duenak ez du pentsatzen hilunetik argira begiratzen duenik eta halaxe mintzatzen ari danik. Eta gutiago wird-en izatezko estruktura edo egitamu hori adizkeraren gramatikari berari datxekola.

Ez beza pentsa irakurleak adarra jo nahi diodanik, gero! Ez, esperi-mentalismoa on edo gaitziritzi egin diteke, eta ez dago inola ere nire asmoan inori sinistaraztea, experimentalistak egungo poetarik aurrera-

koiinak eta trebeenak eta etorkizun urratzaileenak dirala. Baina errealdade bat dira, eta gaitzesten dituenak ere ezin zuzenbidez esan dezake kaltea bakarrik ereiten dutenik.

Esaterako, egia da lehenago «bertsotan» idazten zirela poesiak, txukun-txukun eta paretsu bukatzen ziran lerrotan. Zentzun guztia zeukan horrek poesia **esan** egiten zan artean (ad casum, abestu edo rezitatu). Irakurtze hutserako, aldiz, bertso-idazkuntzaren simetria, irudiaren konposizioa, tradiziozkoa izanagatik ez da derrigor onena. Eta hain zuzen bertso-aroa suntsitua dalakoan daude ikus-esperimentalistak. Ez noski idazkuntza edo presentazioarekin poesiaren prolema guztia menderatu dalakoan, baina ardura askorekin lantzen dute hura ere (esperimentalismoen barnetasunak eta benetako prolemak ikusteko betarik ez dago hemen). Ezen-eta, «the way, in which... poems are rendered, is an integral part of their effect», gogorazten digu S. Bann-ek.

Hizkuntza des-hizkuntzatzen

Ritmoaren eta hizkuntzaren (molde berriak sortu nahi) arazoak erakutsi ditugu. Poesiaren betiko arazoak. Nik, erakusbideztatu edo ejenplifikatu nahirik, talde bitan banatu ditut, berez hain banaturik agiri ez diran espermentalismoak. Ritmoaren korapiloa askatzeko bide bi agertu zaizkigu: ritmoa **entzun-ritmo edo ikus-ritmo bezala** ulertuz jardutetik datozen gisa bi. Burutazio askorik gabe asma diteke, halare, bata bestea gabe izaterik ez daukatena.

Hirugarren molde batekin bukatuko dut. (Joera askotarikoa baita gaur-eguneko espermentalismoa, gaia esquisse moduan azaldu besterik ez da gelditzen).

Hitzak galdu egin duela bere balioa, — maiz entzuten da. Honekin zer salatu nahi dan, aldiz, era askotara adieraz diteke. Orobatsu gertatzen zaigu espermentalismoarekin: alegia, hitza balio-berritzeko joera hainbat espermentalismoaren molde zenba ditezkeala. Nolanahi ere, joeraok formalismoaren bidetik ari dira (eta hemen formalismoa oso positiboki hartzekoa da). Hizkuntza berri (?) bat sortu nahi dute hoek ere. Helmut Heissenbüttel-ek: «ba dirudi ahaztu egin dugula, poesia ez dala irudiak, sentimenak, iritziak, tesiak, polemikak etabar. Ahaztu, hitza hutsik dala poesia».

Hitza berritu, ordea, molde askotara egin diteke: Góngora-ren jokabideaz, — eta Unamuno-k «agonia» hitza berritu zuen bezala, esaterako. Berdin berritza diteke hitza, poesia-formak berriztatuz, adibidez, fabula edo ipuiak Brecht-ek egin duen bezala idatziaz. Etabar.

KRONIKAK

Nik, hemen ere, joera bat bakarrik aukeratuko dut. Bertan ederki ikus baititeke esperimentalismoaren denporazkotasuna, probisoriotasuna ta bide-izatasuna (baina dohain hoek poesia guztienak dira, poetiarik klasikuenak ere ez baitira, sarri zenbaitek uste duela dirudenez, denporaz-gaindiko).

Berriz ere sustraieri begiratzuz hasiko naiz. Futurismoak, gogorazi-ko dut, klasizismoari eraso zionean, gauzaki teknikuen, makinien eta lantegien etc. edertasuna kontrajarri zion edertasun klasikuari. Futuristen Agiri edo Manifestuan (1910) irakur dezakegunez, Samotrazia-ko Nike baino ederragoa da auto-laisterketa bat. Ekarri zituen ondo-rengoetan nehurtu behar da esaera honen egia (esaera horixe bera gaur oraindik egiazkotzat eukitzea beste zerbait litzake!). Gaurko poesia-esperimentalisten saiok ulertzeko ere ez litzake alferrikako izango, Boccioni-ren, Carra-ren, Balla-ren, Russolo-ren tabarren kezkek eta asmoak literaturara itzultzea.

Makinen, lantegien eta mugimenduaren pinturak estetika klasikua-ren desegitea zekarren bezala saiatu dira esperimentalisten batzuek ere poesiaren material biziak, alegia, hitzak berak, lan-tresna balira bezala, berez eta bere izanean estimatzen.

Heissenbüttel-en poesia batek erakutsiko digu. Tamalez, Heissenbüttel-en poesia euskeraz jartzea ez da posible. Hitz-deskonposizioan eta muntajeen guztiz trebea dala edozeinek aitortuko lioke. Baina horregatixe da itzuli-ezinezkoa. Halare, nundik nora dabilen igarriko zaio-la itxaron nahi nuke. (Itzulpen zuzen ez baino adierazpenago da urren-goia):

Nun-nahi: nun?-
eta nahi
edo ez nahi.
Orain eta beti:
goizez, eguerdiz
eta hilluntzean
eta bulegoan bertan
ere. Nahi
edo ez nahi.

Nunahi ez da abstrahikuntzarik, eta bai bizi geran zokoaren konkretutasun ikaragarria. Gure bizitzaren harat-honat guztia da nunahi galdu bat. Baina hori adierazteko erabiltzen dan bidea, lehenik, ez da besterik **hizkuntza-analitikoa** baino. Eta lekuaren eta denporaren koordinadak bateratzen dira, nun-a beti noiz batekin lotzen baita.

Azkenean, zer da poesia? Agian Albert Scholl-en erantzuna ikusi ta gero zerbait hoberik jakingo dugu:

Poesia

hasten da hemen,
gaia bukatzean
larrosa mistikoa loratzean
URREZKO HITZEN HANDIKALDETIK
Uri-murrutik at,
ARRAZOIZKO MOLDEEN HANDIKALDETIK
pentsatze-xistimatik at.
izotzaren gorian
alfonbraren goroldioan
aldarearen atze-orman
gertatzen ez danaren
korapiloan

Poesia da...

Eguzki-xistima bat
Eguzki-xistimaren handikaldetik

galkor BERAZ GALEZIN
oraingoazko BERAZ BETIKO
denporazko BERAZ DENPORAGABE
zaticazko BERAZ OSO
defentsa-gabe BERAZ AHALTSU...

herigarri BERAZ HERITU-EZIN
IZKILLU TAKTIKO
TA ESTRATEGIKOEKIN.

Jose A. OTAEGI

BIOLOGIZKO MIRARIA: zelularen erdibitzea

Izakien bizimoduan gauza harrigarri asko aurkitzen da sarri. Batez ere txikikuskinaren arloan. Geure begiengandik urrun eta ikuskaitzik aunitz gertaera dira, beren txikitasunagatik eta geure ardura ezagatik ezezagun zaizkigunak.

Honetariko bat zelularen erdibitzea dateke. Ikuskizun ederra ta benetan interesgarria txikikuskin on batez aztertuez gero.

Gogora detzagun zelula baten zati nagusiak:

Zelula bategan zati nagusi bi dagoz: nukleoa ta zitoplasma. Haue-zaz gainera ba dira beste hainbat gorpuzki ta txatal, guztiak garrantzikoak. Zelularen inguruan azal bat dago, mintza; beronen bidez zelulak zuzentzen ditu kanpoko zelulen eta gauzekiko hartu emanak. Mintz honeri esker gazak igaroten dira barrutik landara eta kanpotik barnera ta janarizko gatz eta karbonokiak. Beragandik ere bihurtzen dira, egozteko, ondakinak eta azido ezgauzak. Hitz batean, mintzau da, zelularen-zako, beraren nortasunaren jagolea ta bere hartu emonen atezaina.

Mintz honen barruan gai koloidezko ta biguin bat dago: zitoplasma.

Zitoplasma honen itxura arraultzaren zuringoarena da, ta beragan ba dira beste ataltxo batzuk txit ezagungarriak ditugunak: kondriosomak.

Kondriosomak korpuzki borobil edo luzanga batzuk dira zitoplasmatan igeri egiten dutenak. Beren zer egina gai onuragarriak eta hartu emonen beharrezkoak ixuritzea da. Kondriosoma guztien artean kondrioma osotzen dute, hau da «kondriosomadia».

Landareen zeluletan ez da kondriosomarik aurkitzen, animalienetan bezala, baina berauen ordeztakoak topa daitezke. Berauek gordetzeko gaiak egiten dituzte zelula barruan uzteko: almidoia (leukoplastoak), xantofilla, karotina (kromoplastoak), ta klorofila (kloroplastoak). Lehenengokoak koloreak dira, bigarrenak gorriak, behilegiak edo orizkak eta kloroplastoak berdeak.

Zitoplasmatan hutsune batzuk egoten dira ta bertan zirin urtsu batzuk lotzen dira, gehienetan ondarrak eta tinturak. Hutsuneok zitoplasma bera baino urtsuagoak dira ta bakuolak deritzaie. Animalien bakuolak eskasak izaten dira ta txikiak, landarekiek ostera ikaragarriko bakuolak edukiten dituzte.

Ba dago beste korputz bat zitoplasmatan hain ongi ezagutzen ez dana: Golgiren aparatua. Izan, berau kanaladi nahasi bat da, animalien zeluletan dagoana. Ontsa ez dakigu zertarako dan baina dirudienez bere mixioa gai batzuk jariotea da, jakitun batzuen eritziz, landareen bakuolen antzera.

Azkenez zitoplasmak beste atal bat daduka: zentrosoma deritzona.

Zentrosoman erdi bat edo bi egoten dira, zentrioloa. Bikoitza danean diplosoma esaten zaika. Zentrosomaren inguruan hari fin eta luze batzuk zabaltzen dira «asterra» izenekoa.

Zentrosoma erdibitzearen kidaria ta eroalea da ta bere lana tint ederki ikusiko dugu geroxeago.

Ta hauek ikusirik goazen zatirik inportantenagana, hots, nukleoa.

Nukleoaren inguruan mintz fin eta mehe mehe bat dago, zitoplasmatik berezten duena.

Nukleoaren gunea nukleoproteidoz osotua da (proteinak: protaminak eta histonak) ta prostetiko talde batez (nukeiko azidoak).

Nukleiko azidoak bitarikoak dira ADN edo desoxirribonukleikoa ta ARN edo erribonukleikoa, erribosa edo desoxirribosa izeneko pentosaz sortuak diran. Nukleoetako azidoei buruz egin zituen azterketagatik Ameriketako doktor Otsoak, Euskal jatorrikoak, Nobel Saria irabazi zuen orain dala urte gitxi. Nukleoa molekularazko sarez josirik dago, erdibitzean baina, sare guztiok galdu egiten dute beren biribiltasuna ta soka txiki antza hartzen dute, kromosomak bihurtzen dira.

Kromosoma bakoitzean zelula horren animali edo landarearen bereizitasun guzti guztiak dagoz ta ernaritze gurintxetakoak diranean (arraultzak edo espermatozoideak) seme alabei emango dizkiete beren bidez eduki beharko dituzten karakteristika guzti guztiak, begien koloretik suhurraren itxuratasuneraino ere bai.

Baina utz detzagun hauekin kromosomen izakerak eta goazen hasierako harira.

MIRARIRAKO BIDEA GERTUTEN

Irakurle, txikikuskin edo mikroskopio bat badadukazu zerorrek ikus dezakezu honen ondoren azalduko dizudan guztia. Hola bada, hartu egizu patxada on bat ta jarrai pauso edo fase hauei.

Gure azterketarako zelula batzuk topatu behar ditugu erdibitze ekin-tzan ari diranetakoak. Berauek landare edo piztienak izan daitezke. Zein zaitzu atseginago?

Landareena? Ondo dago, hau garbiago (?) izan daiteke, noski. Begira ba, edozein landaretatik suster punta bat hartzen dugu; punta edo azken mehe ta xurizka bat. Esate baterako eskaratzeko gordelekuan dagoan kipula baten azpitik agertzen hasi dan sustertxo. Orobat izan zeitekean baratzuri edo berakatzena ere.

Baina dakusadanez irakurle guztien gogokoa ez da landare batena izango. Batzuk, geu ere animalitarikoak geranez gero, pizti zelulak ikusi lituzteke atseginagoz.

Izan bedi! Horretarako euli batekin baliatuko gera. Beraren arraultzekin, hobeki esan. Euli bat! bai gauza fiña! — pentsa lezake batek, baina eulia esan dut ikusteko errezentariakoa dalako ta funtsean beste animalia guztiengan, baita gizonaren kasuan ere, berdinzki gertatzen dalako.

Eulirik egokiena, (bere kromosomen haunditasunagatik) «Drosophila melanogaster» izenekoa da, hau da ozpin-eulitxoa.

Berau sarri topatzen da txakolin botilen kortxoetan eta mahats mordo erdi usteletan, txikerra da ta abdomenean arraia ilun batzuk daroaz gainetik; begiak gorriak ditu.

Zer esanik ere ez dago; euli hau gordeleku guztietan egoten da, ozpina, ardoa, mahats eta beste frutu gozoak gordetzen diran tegi daretan.

Beronen arraultzak aipaturiko gauzetan arkitzen dira sarri, eta erre-zago emeak botilatxo batean jakiren batez gordeaz. Emeak errez igar-ten dira beren lodieragatik.

Aurrera bada! Honez gero ba daduzkagu arraultzak edo kipula suster puntak. Zer egin behar dugu haiekin?

Lehen patxada edukiteko esan dizut, ta orain jakingo duzu zer dala-ta. Ikusgaiak, arraultzak-eta, egun osoan eduki behar dituzu alkohole-tan gogortzeko ta geroago karmin izeneko koloregarriz tintatu zelulen barruko bereiztasunak argiroenik nabari daitezcan.

Tira ba! Guztiok eginda dagoz! Ipin dezagun ikusgaia txikikuskinaren objetibopean! Argi dezaiozun, fokatzea xehezu...

TA MIRARIA HASTEN DA.

Txikikuskinaren ikuste borobilean zelula talde zabal bat dakusagu. Kolorea urdinzka da ta leku batzuetan arrosaxka.

Kipularen zelulak laukotuak ditugu ta oso txikitxoak. «Drosophilarenak», ordea, askoz ere haundiagoak ta biribilak.

Lotu gaitezen ikuste honetan. Lehenengo pausoak emoteko dagoz oraindik. Zelula bat dakusagu, ederki, gainera; mintza, zitoplasma, plastoak (edo kondriosomak, euliagan) ta nukleoa, biribiltxo ta kolore fiñez urdindurik.

Nukleoaren ondoan nukleoloa datza, beronen gehigarri txikiagoa.

Nukleoaren goiko aldean puntu bat dago, zentrosoma, baina ez duka aster ez hari meherik. Zelula bizimodu normaletan dago.

Ikusi beste hau! alboan dagoana! Hemen zerbait aldatu da. Beste hau ez da aurrekoa bezalakoxea. Zitoplasma berdina du, ta nukleoa, nukleoloa ta zentrosoma baina... bai, baina bat daduko!

Nukleoa biribila da baina bere barrua harilko bat egiten hasia dala esan leiteke! Bestalde, zentrosomagan ere zerbait aldatu da. Zentrioloa bikoiztu egin da ta ba dirudi zati biek elkarrengandik eten ta ihes egin nahi dutela.

Urrengo pausoa beste zelula batean aztertuko dugu. Ta bai, hementxe dago gura genduen! Nukleoa harilko bat bihurturik dago guztiz. Zentrioloa, orain diplosoma bihurturik, eten da ta zati biak iheska doaz nukleoaren polo banara; elkarren artean hari mehezko kilo edo goru bat utziaz. Ba dirudite izar edo hobeto, kometa bi buztanak josita ditzutelarik.

Ta dakusagun orain urrengo pausoa. Hauekin lehenbiziko fasea (profasea) amaitu da. Ondo konturatu bagera, nukleoloa ahitu da harilko horren barnean ta ez da beraren arrastorik agertzen.

Metafasea: Hau urrengoko pausoa dugu.

Zentrosoma bana dago orain poloetan ta beren artean hari mehezko «gorua» haundiagoa da.

Nukleorik ez da ikusten, borobilik, behintzat. Lehengo harilkoa soka edo ugel txikitán zatiturik dago: kromosomak. Berauek zelularen erditan lotzen dira astiro.

Geroxeago kromosomak bikoiztu egiten dira goitik behera.

Ta bigarren fasea bukatu da.

Anafasea: Ondoren kromosoma bikoitz hauek erdibitu egiten dira ta erdi bana poloetaruntz joaten hasten dira hari fin batzuek erakarrita.

Telofasea: Hemen profasean gertaturikoa berriz jazoten da baina atzetik aurrera.

Kromosomak, poloetara heltzean, elkartu egiten dira ta nahasi, honela berriro nukleo borobil bat sortuz. Ekuadorraldetik orma bat moldatzen da zelula biak bereizteko. Ta azkenez, pittinka pittinka, zelulak

KRONIKAK

biribiltzen dira ostera ere. Nukleoloa, nukleoloak hobeki, berriz nabari ditugu azkeneko faseon.

Erdibitzea amaiturik dugu.

Zatiketa klase honeri Kariokinesis deritzogu ta denetarik osoena ta hoberena da.

Ba dagoz, egon, beste erdibitze batzuk, hainbeste fase ta korapilatasun bagakoak. Hauetan, nukleoa, gitxi gora behera berdin diran zati bitan bereizten da ta bat ere pausorik gabe bietariko bat kanporatu egiten da besteagandik zitoplasma sail batez. Modu hau protozoen ta onddoen artean jazoten da sarritan.

Dirudienez zatiketa hau xemeagoa da, erraxagoa ta praktikatik begiraturik hobea. Baina laister ikusiko dugunez ez da, urrundik ere, honela.

KARIOKINESISAREN ZERGATIA

Zelulak hainbeste fase ta itxura hartzeko dituen arrazoiak ondoen aditzeko, jar detzagun aurretik zenbait galde erdibitzea argi dakigun.

Bikoiztu aurretik zelula lodiegia da; ezin dagoke luzaroan haunditasun horretan bere gorpuzkera haundiosa arriskutan ipinteko, janari-gazten hartze ta jaurtiztea gaitzagoa bailitzake.

Beraz bere burua erdibitu beharrean dago, honela bere bizitza gorde ta bere kasta zabaltzeko.

Protoplasma erdibitzea ez zaika problemarik, berau homogenea izanaz gitxi gora beherako moduz ebaki baidateke.

Nukleoa, ordea, ez da bat ere homogenea, bere gaiak oso gaitzak eta bakarrak dira ta «gitxi gora beheratan» ebakitzea kalterako litzaioke, seguru asko. Orduan zatiketa hau, nahi ta nahi ez, zehatz mehatzik egin behar du.

Bestalde, nukleoagan herentzi-seinalariak dagoz ta premiazkoa da berauek ahalik eta ederkien bikoiztea zelulakume bien «nortasuna» edo karakteristikak orobat izan daitezcan. Argiro ikus genezake gitxi gora behera ezin daitekela lortu berdintze hau.

Pentsa dezagun une batez emoten digutela bola bat, artilezkoa-edo, ta ondo baino hobeto erdibitzeko dioskutela.

Artilea ñabarra bada, hau da kolore ugarikoa, hau oindio zailago zaiku ta erdi ezina. Zelulak, bere nukleoa erdibitzeko dadukan problema antzeko bat da. Ta begira nola konpondu duen.

Artilea (bere nukleoaren masa) harildu egiten du, baina ardura hartuaz kolore bakoitza beraren kidekoaz lotuta egon dadin.

Honela haril edo harilko bat sortzen da, kolore ugariduna, baina nahaspil barik (Profasea). Zati bat gorri, urrangoa urdin, bestea beltz, laugarrena berde, ta honela kolore guztiekin.

Harilko honen haria bikoitza da, erdi biaz egina; gero jakingo dugu zer dala ta.

Bigarren fasean (Metafasean), harilkoa luzatu egiten da ta kolore bakoitzeko hariak askatu (kromosomak). Pittinka, hari bakoitzean dagozan atal biak, kolore berdinekoak, askatzen ari dira.

Anafasean askatze hau bukatzen da ta geratzen zaizkigu zati gorri bi, atal beltz bi, urdin bi, berde bi, zuri bi ta honelako pare berdin berdinak beste kolore guztiekin.

Azkenean pareak urrundu egiten dira. Gorri bat, beltz bat, urdin bat, berde bat ta zuri bat polo batera doaz ta beren pareak bestera. Hau eginez gero bitzuk nahaspildu egiten dira ta artilezko masa fiabar bi lotzen zaizkigu orobat diranak bai pisutan ta bai kantitatetan. (Telofasea)

Gitxi gora behera inoiz ere ez zan lortuko hainbeste berdintasun kume bietan.

Irakaspen sakona gero Naturak darakuskuna. Berak ere hainbeste urte igarota ikasi bide du, seguru aski.

Zelulak ikaragarritzko arintasunaz egiten ohi du bere kariokinesisa. Adibidez, Drosophilarenagan profasea 3 minutu ta 36 segundutakoa da; Metafasea 30 segundutakoa, Anafasea minutu 1 ta 12 segundu ta Telofasea 54 segundutakoa.

Urrango saio batzuetan hitz egingo dugu gehitxoago zelulen bereiztasunaz batez ere gizonarenei buruz.

Xabier KINTANA

Liburuak

HERRIKO BATASUNA EDO EUSKAL KIBBOUTZ-A: EKONOMIA ETA KULTURA

Israelen azken 60 urte hauetan eraiki izan diren kibboutz-ak, ezagunak eta famatuak ere dira mundu guzian. Han edo hemen bilkura batzuetan entzuna ginuen ere Euskal Herrian horrelako zerbaít mutatu beharko litzakela. Zerbaít idatzirik ere izan da, naski, hortaz, teorían bederen.

Hala ere hemen aipatuko dugun liburuak (Stratégie du développement économique du Pays Basque: Herriko Batasuna) beste zerbaít ekartzen du.

Befiat Laxague Alduidar (Nafarra) gazteak, euskal ekonomiaz orain arte idatzi diren liburu guziez bestelakoa atera du: *aldrebes hartzen ditu denak, kulturatik hasiz, eta irakurle harriturik uzten du...* Teoria aipatzen badu ere, gure aintzinean, hor, hemen, euskal herri batean, konkretuki xutik ezartzen dauku Herriko Batasuna (eta ez bakarrik aipatzen) fede edo sinesmen gaitzarekin idatzia bada bere liburutxoa: afirmazio bat bada gehiena.

Hiru zati ditu. Eta lehenean agertzen du euskal ekonomia ren pizteko edo azkartzeko bidea: euskal kultura! Bal, zinez, Aita Charritton-ek dio: bezela bere hitzaurre aberats eta oraiקותasunez betean, Utopia-n gira. Utopia hutsen. Ba ginakien Pariseko ikasleen artean asko aipatzen zela Utopia. Orain euskaldunek ez dute zorrik. Domaia da zati hori laburra bada. Ba ditu ateraldi politik eta euskal kultura argi berri batekin ikusten bada hor. Bide berri bat ere idekitzen zaio...

Bigarren alean, Herriko Batasuna edo kibboutza bera erakusten dauku: xokoz xoko dena ikertzen du, hainitz esturktureen (gehienen) arrazoiak erakusten. Benetan interesantea haurren altxatzeaz agertzen dituen xedeak: haurrek andereñoen eskuetan gau ta egun guzia, salbu hiru oren. Orduan aitetamak disponibildade haundienean litaizke horien edukazioaz arta hartzeko. Euskaldun familia (eta hau instituzio azkarra delarik gure herrian) arras bestelakaturik gelditzen da. Huntaz sortuko dira eztabaida haundiak. Haatik bizi bide berri huni esker dute bai gizonak eta bai (hemen oraino gehiago) emazteak euskal kultura aurreratzeko denbora eta beraz gutzia izanen. Erran gabe doa hortako errextasun guziak izanen dituela Herriko Batasunak (liburutegi, mundu guziko errebista eta kazetak, zinema, eta abar...).

Ekonomia aldetik, Batasunaren erabil moldea industriako kooperatibena izanen da (biltzar, buruzagien hautatzeko bozka, irabazi neurtuak...)

Gure Euskal Herri zahararentzat alimaleko afirmazioak botatzen ditu. Meritu haundia du hortan. Bestela ere iduritzen zaio, gure idazleari, gure ekonomia hain dela behera nun ez duen deus galtzeko.

Bururatzeko ikertzen ditu zer medio behar diren holako Utopia bat konkretorat eta euskal lurrerat ekartzeko. Hemen ere idela azkar bat: Euskaldunen Anaitasuna edo mundu zabalean diren euskaldun guzien batasuna eta Herriko Batasunaren geriza.

Okazioneaz baliá, zonbeit oharpen nere lagun eta adiskide den Befiat-i: Kultura eta ekonomia ba dakigu segur elgarri tinki daudela eta ez beti marxistek uste izan duten moldean. Elgarrekin ikusi dugu Moskun Pouchkine-n iduria egunero lorestatua eta ohoratua zela eta ez balin bazen Lenine-n mosolean bezelako jende osterik ere, han

senditzen ginuen kartsutasun ixil bat hunen inguruan, eta bertzean kuriostasun gehiago. 1835-ean da ruso-literatura goi-mailera heldu hunekin, eta geroztik, 80 urtez, sortu dira Gogol, Tourgeniev, Dostolevski, Tolstoy eta bertze zonbat. Moskuko ikasle batekin hizketan arats batez konprenitu dugu Lenin posible izan zela, parte handi batenz, hauengatik. Sobietismoa gehienetan errusitasuna zela: «Beti ingelesez, noiz ikasiko duzute rusoa» erraiten zaukularik.

Gero Japonian harriturik gelditu ginen, xilatu ginuelarik, zer urgulua eta zer lanak eskatzen zazkoten beren kulturak. Japonesez idazteko apur bat, Batxilleraino egiten dituzte idazketako eskolak (2.000 letra-seinale edo karakter dazkite orduan) eta ongi idazteko 6.000 edo 7.000 jakin behar dira (25.000 direlarik japonesez karakter guztiak).

Hauk oroitaraziz, erran nahi dut kultura, euskal kultura zimendutzat ezarritz, abiatzekotz gure herriaren salbazioa orai egiten dugun baino aise ta aise indar gehiago behar dugula egin, euskaldunek, bereziki euskararentzat. Huntan sobera optimista iruritzen zaut nere adiskide: euskal kultura aipatzen du, «den» gauza bat bezela, ebo-luzioa eta egitekoa aipatu ere gabe.

Bestalde, etsenplu hainitz hartzen balin baditu ere Hego aldean (eta nun har lezazke bestela?) euskal batasunaz guti erraiten du. Eta hau gabe, euskal kulturarik posible doa? Bide hortan, lehen bai lehen egiteko den gauza: bere liburu euskaraz itzultzea.

Bigarrenik, gure zibilizazioa krisa harrigarrian dago. Seinaletarik bat, Japoniako «zen-gakuren» ikasleetan lehenik (askok, Berkeley-en gertatu zela uste izanikan ere) agertua, Frantzia, Maiatzeko gertakarietarik Unibertsidadetik kaleratua. Deituko dut kultura eta ekonomiaren burruka: hobeki erraiteko kulturazaleek, ekonomizaleengandik errefusatzen duten buruzagitza eta alienazioa.

Huni begiratzuz indar handia du liburu hunek. Haatik hemen ere, ni beldur, Ipar aldeko ikasleek ez dutela guti baizik parte hartu Maiatzeko ideien harat hunatetan. Optimista agertzen da hemen ere nere adixkidea. Aita Charritton-ek ere, dion bezela, nere ustez, Hego aldean izan dezake Herriko Batasunak arrakastarik haundiena.

Horrengatik merezi luke liburu hunek asko zabaltzea.

Idazleak denak gomititzen ditu beren ikusmoldea gauza hortaz, berari hel araztera. Segur, erantzun asko merezi du, gain gainetik interesanta baida argitzen duen bidea, eta, bixtan dena, euskal etorkizunarentzat premiatsugarrenetarik.

Idazlearen zuzenbidea: B. Laxague, 64 Aldudes (France).

RAMUNTZO CAMBLONG

BERNAT DECHEPARE: *Olerkiak*

«Txertoa Sorta». Ediciones Edili. San Sebastián, 1968.

Bernat Detxeparek idatzi eban olerki sorta liburuaren bederatzigarren argitaraldia da hau. Horretan gagoz behintzat. Zazpi argitara-aldikoen aleak ezagutzen geinuzan, eta bat bakarra lehenengokotzat daukagun 1545-garrenekotik. Denbora asko ez dala jakin dogu, beste bat be egin zala Erroanen, hemengoaren alerik orainarte agertu ezpada be.

«Txertoa» sorta barriaren lehenengoko liburua da Detxepareren hau. Mitxelena irakaslearen hitzurre luze ta sakon bategaz agertzen da oraingo argitaraldia. Ba dauko lodi-betetasuna «Sarrera gisa» honek, eta irakurgarria da benetan. Utsik eta gaitzerik ez daukon saioa da. Euskal Jakintzeagaz zer ikusi haundiak daukoan gaiak ikusten dauz. Gure literatura zaharraz eta gaurkoaz, esaten ditu bereak. Astiro astiro irakurri ta gogoan artzeko hitzaurrea da; Mitxelenaren beste saio bat baino geiago be holakoxeak dira: ondo ausnartu eta gogorakizun-bideetan iminten geituanak.

Textu zaharra oraingo ortografi barriari Aita Akesolok iminita dator gero, puntu eta ganekoak bear dan moduan orniduta. Hori, eta gaztelerara Aita Liñek berak egin daben itzulpena, ezker-eskuma batera datoz. Eta Rene Lafon irakasleak Frantziako erderara egin daben biurtzea dator, azkenez. Eun eta farogeta amasei horrialde, aurkibidea kanpora, oso dotore eta alegin aundiagaz irartuta Valverde. Zazpi koloregaz eginiko apaingarri bat arpegi-azalean: Zumeta egile.

Mundu guztiko jakintsuen eskuetara joango da argitaraldi hau, daroazan itzulpenei eskerrak Ordua da, kanpoerrietako iritzi-emoteileen aurrean itzulpen onakin iminteko gure literatura dana, lengoa eta oraingoa, edo lanik onanak bai behintzat.

Itzulpenen bidez egin bear doguna da hori. Gure artekoak Detxepareren ganean zer esan dabeen badakigu: Urkijo, Schuchardt, Van-Eys, Ziessemer, Manterola, Allende-Salazar, Francisque-Michel, Orixo, Ariztimuño, Lafitte, Gil-Reicher, Lafon, Veyrin, Estornés, Onaindia, Michelena, Etxaide, Villasante, Akesolo, San Martin, Zaharra, Irigaray, Biriatu, Sarasola, ...eta besteak. Itxaron daigun orain zer esaten deuskuen gure kulturatik kanpokoak, edo behintzat gure hizkuntza ez dakienak. Mundu guztiko literaturerako lorasortaeetan aipatzeko neurririk emongo ete-deutsee gure Detxepare-ri? Baietz uste dot nik, bere maila bat ba daukala olerki batzuetan.

Oparotasun haundiagorik agertzen ez jakun bitartean Detxeparek euki eban bizitza ziurtasunez jakiteko, hor daukogu berak idatzi eban olerki-lana, aztertzeke, eta ez da arlo estukoa. Gaietz ugaria eta aberatsa da, haiñ horrialde gitxiko liburutxo batentzako. Noraino da Renazimendukoa Detxepare, eta noraino Erdi-Arokoa?. Noraino, eta zertan bata eta bestea, izate eta esate aldetik?

Hitez-hitz eta araudibidez aztertu dira hizkuntzaren aldetik *Linguae Vasconum Primitiae*-ko idatziak, baina arduraz eta sakontasunez salatu gara literaturaren aldetik iritzi-neurririk zuzen eta zorrotz berea emoten lehenengoz agertu jakun olerkariari? Bere denborako eta lehenagoko literatura zaharretako eragiteak noraino ikutu eutsoen? Bere pentsaeraren egitamua be erabagi ta mugatu leike, asmuz baino obeto azalpen zehaztauekaz. Amabost eta amaseigarren gizaldietako literaturalarientzako eginbearra da hori; egin leikeana eta egin behar dana.

Olerki batzuen jatorritasunen auzi arloa be ez dago erabakita oraindinoko, kontuan artzeko iritziak badaukaguz be. Ijak-eta herriko-literaturan irauñ dabeen L. V. P. liburu honetan agertzen diran kantu batzuen galak, zatika bada be, aurkitu diran leku batzuk ba dakiguz, eta uste ta iritziak azaltzeko oinarriak emoten dautzoz gaiari.

Eraketak egiteko modu barriak daukeez artezkariek gaur. Detxepareren olerkietan badago nun arakatu eta gai barriak aurkitu. Gauza batean sinisten dot: Detxepare ezagutzen bakarrik hasi gareala, eta ba dagoala lekua urrengokoentzako, bierra egin gure badabe.

Azken bako urteetarako bizitza opa deusagu «Txertoa Sorta» barriari, Euskal Jakintzaren onerako.

N. Alzola